

Pastabos dėl sintaksinio dviprasmiškumo sąvokos ir kiti susiję dalykai

ROLANDAS MIKULSKAS

Lietuvių kalbos institutas

The article contains a polemic with Axel Holvoet's analysis of Lithuanian sentences of the type *Onutės žalios akys*. The author disagrees with Holvoet's claim that sentences of this type are syntactically ambiguous between predicative possessive ('belonging') constructions and copular constructions whose subjects are discontinuous as a result of fronting. In the author's opinion syntactic ambiguity would entail semantic ambiguity, whereas the constructions under discussion have a well-defined meaning (they give a description of a person based on a characteristic attribute), entitling us to describe them as an autonomous construction. The sentence type under discussion originated, in the author's view, by reinterpretation of a copular construction with a subject constituent made discontinuous by syntactic movement motivated by topicalisation. The author also polemises with Holvoet's theory of thematic-rhematic structure, a variety of that advanced by Bogusławski, pointing out that the notion of marked pattern of thematic-rhematic structure is not clearly defined.

1.0. Trečiajame Lietuvių kalbos gramatikos darbų tome *Gramatinių funkcijų tyrimai* (Holvoet & Mikulskas 2005), 6 skyriuje *Intranzityvinių sakinių tipai: egzistenciniai, lokatyviniai ir posesyviniai sakiniai*, 6.6. poskyryje (153–159) Akselio Holvoeto aptariama viena neaiškios sintaksinės struktūros posesyvinė konstrukcija, kuriai atstovauja tokie sakiniai, kaip:

(1) *Onutės žalios akys.* (= 31)¹

(2) *Petro sunkus charakteris.* (= 32)

¹ Skliausteliuose pateikiama iš straipsnio cituojamų iliustracinių pavyzdžių originali numeracija.

Straipsnio autorius, remdamasis kiek anksčiau suformuluotu egzistencinių ir lokatyvinių sakinių, iš vienos pusės, ir posesyvinių turėjimo ir priklausymo sakinių, iš kitos pusės, paralelizmu aktualiosios skaidos ir sintaksinių ryšių pobūdžio atžvilgiu, analizuoja kalbamų sakinių sintaksinę struktūrą ir kartu mėgina nustatyti jų vietą tarp funkcinio atžvilgiu artimų sintaksinių konstrukcijų. Išbandęs visą arsenalą sintaksinės skaidos galimybių autorius prieina prie išvados, kad dėl galimos dvejos sintaksinės skaidos tokie sakiniai kaip (1) ir (2) laikytini sintaksiškai dviprasmiškais, o pačią konstrukciją, kuriai jie atstovauja, esą būtų galima apibūdinti kaip tarpinę tarp turėjimo ir priklausymo konstrukcijų. Straipsnio autorius manęs, kad tokį sakinių tipą galėtume net vadinti hibridiniu (Holvoet 2005: 158). Galima būtų rasti ne vieną ir ne dvi priežastis, dėl ko tokią autoriaus prieitą išvadą turėtume laikyti nepatenkinama. Keletą toliau pamėginsiu pateikti.

1.1. Jau iš pirmo žvilgsnio kliūva pati išvados formuluotė. Išties straipsnyje gana įtikinamai parodyta, kad nei vienas po ranka turimas sintaksinės skaidos modelis negali būti be priekaištų pritaikytas aptariamų sakinių analizei. Tačiau ar dėl to šių sakinių sintaksinė struktūra tampa dviprasmiška? Juk autoriaus pastebėjimas, kad „aptariamai konstrukcijai būdinga ypatinga reikšmė“ (*ibid.*, 156), regis, turėtų kreipti į kuo skaidresnės jos sintaksinės interpretacijos paieškas. O sintaksinė dviprasmybė juk suponuoja ir semantinę dviprasmybę! Net jeigu sutiksime su autoriaus tvirtinimu, kad „aktualioji skaida yra sakinio semantinės struktūros aspektas“ (Holvoet 2003: 96), apie aptariamų sakinių semantinę dviprasmiškumą šiuo požiūriu negali būti nė kalbos, nes straipsnyje analizuojami tik „nežymėtieji“ šių sakinių variantai (t. y. neturintys kontrastinio kirčio, segmentinio rodiklio ar iškeltinės temos).

1.1.1. Apie dviprasmišką semantinę struktūrą, atrodo, geriau tinka kalbėti tais atvejais, kai visais atžvilgiais tapačiam sakiniui yra pamato priskirti dvi skirtingas reikšmes. Klasikinę semantinę pagrindą dviprasmiškai sintaksinei interpretacijai teikia skirtinga kvantifikatorių veikimo aprėptis sakinyje. Lingvistinėje literatūroje plačiai žinomi tokie dviprasmiški sakiniai, kaip:

(3) *Keleto vaikų tėvai nemoka darželio mokesčio.*

(a) ‚Keletas tėvų nemoka darželio mokesčio‘ (pavyzdžiui, piktybiškai arba neišgali),

(b) ‚Visi tėvai, kurie į darželį veda daugiau nei vieną vaiką, nemoka mokesčio‘ (t. y. nuo jo yra atleisti).

(4) *Daugelio vaikų tėvai turi mažai laisvo laiko.*

(a) ‚Daugelis tėvų turi mažai laisvo laiko‘ (t. y. daug dirba, yra užsiėmę),

(b) ‚Daugiavaikiai tėvai turi mažai laisvo laiko‘ (t. y. daugelio vaikų priežiūra ji atima).

Į tokių sakinių dvejopos interpretacijos galimybę pirmasis dėmesį atkreipė Lakoffas (1970: 405), vėliau juos aptarė Jackendoffas (1977: 60), Hudsonas (1984: 79–81), kognityvinės semantinio (ir sintaksinio) jų dviprasmiškumo priežastis atskleidė Langackeris (2000: 82–83). Tokių kaip (3) ir (4) sakinių sintaksinio dviprasmiškumo esmę sudaro tai, kad jų posesyvinėse frazėse esantys kvantifikatoriai (*keletas*, *daugelis*) (a) interpretacijos atvejais įtraukiami į kitų sakiniuose esančių loginių operatorių (neiginio *ne-*, kvantifikatoriaus *mažai*) veikimo aprėptį, o (b) interpretacijos atveju neįtraukiami, t. y. posesyvinė frazė predikato neiginio ar antrojo kvantifikatoriaus atžvilgiu čia išlieka integrali. Apie (a) interpretacijos atvejus paprastai sakoma, kad jų predikato neiginio ar antrojo kvantifikatoriaus veikimo aprėptis yra „plati“ (*wide scope*). Pasak Langackerio, tokio tipo sakinių dvejopai interpretacijai pamatą teikia juose vartojamų posesyvinių frazių semantinė specifika, o konkrečiau – jas sudarančių giminystės terminų ambivalentiškumas. Kaip žinoma, giminystės terminai semantiniu požiūriu yra santykinės prigimties: vienas giminystės terminas apibrėžiamas per santykį su kitu. Tad, pavyzdžiui, TĖVO idealizuotas kognityvinis modelis (ICM; Lakoff 1987: 68–76) visada implikuoja santykį pirmiausia su vaiku (-ais) (sūnumi(s), dukterimi(s)) ir kiek silpniau – su žmona (vaikų motina). Kognityvinėje gramatikoje tokias frazes kaip *vaiko (-ų) tėvas (-ai)*, kaip ir kitas posesyvines konstrukcijas, įprasta analizuoti remiantis ATSKAITOS TAŠKO (*reference point*) sąvoka (Langacker 2000: 80–81, plačiau 171–193; Langacker 1991: 37–39, plačiau 167–180). Paprastaiariant, kognityvinėje analizėje posesorius (*vaiko (-ų)*) laikomas atskaitos tašku, per kurį suvokėjui tampa prieinamas (identifikuojamas) posesumas (*tėvas (-ai)*), kuris atskaitos taško atžvilgiu funkcionuoja kaip taikiny (target). Sintaksinio ryšio tarp taip suprantamos posesyvinės konstrukcijos komponentų atžvilgiu taikiny paprastai funkcionuoja kaip pagrindinis dėmuo (*head*), o atskaitos taškas – kaip jo modifikatorius (*modifier*). Tačiau

kai posesyvinę frazę sudaro du giminystės terminai, yra pagrindo manyti, kad pagrindinio jos dėmens, pavyzdžiui, *tėvas* (-ai) semantinėje struktūroje visada yra „numatoma“ vieta ir esminiam jo „argumentui“ – *vaiko* (-ų), kuri gali būti „užpildoma“ arba likti implicitinė. Taigi galima teigti, kad kalbamų frazių komponentus sieja dviejų priešingų krypčių sintaksinė priklausomybė: pirmiausia – modifikavimo ryšys ir kiek mažesniu mastu (tikimybė, kad jis bus aktyvuotas yra mažesnė) – papildymo (kitais terminais – valdymo) ryšys. Kognityvinį pamatą tokiam ambivalentiškumui sudaro tai, kad abu giminystės terminai – vienas didesniu mastu, kitas mažesniu – semantiškai patikslina (*elaborate*) vienas kito substruktūras. Dabar, grįždami prie (3) ir (4) sakinių, galime aiškiau pasakyti, kodėl (a) interpretacijos atvejais jų posesyvinių frazių kvantifikatoriai yra labiau „prieinami“ (*accessible*) predikato neiginiui ar antrajam sakinio kvantifikatoriui: šių frazių posesorius (*vaikų*) čia traktuojamas kaip daugiau ar mažiau laisvai pasirenkamas papildinys pagrindiniam dėmeniui (*tėvai*). Kad pastarasis vienas gali atstoti visą posesyvinę frazę (tad ir būti kvantifikuojamas), akivaizdžiai rodo ir kalbamų sakinių (a) parafrazės.

1.1.2. Šia ilgoka digresija tenorėjau pasakyti, kad sąvokos „sintaksiškai dviprasmiškas“ vartojimui apibūdinant sakinio struktūrą turi būti rimtas semantinis ir kognityvinis pamatas. Tai, žinoma, nereiškia, kad kiekvienu atveju, kai sakinį galima suprasti dvejais, jau reikia kalbėti apie dviprasmišką jo sintaksę. Pavyzdžiui, net toks, regis, vienareikšmiškas sakinyss kaip *Jonui pakilo temperatūra* gali turėti dvi interpretacijas. Tipiškomis aplinkybėmis išgirdę tokį pasakymą, žinoma, pirmiausia pagalvosime, kad pakilo Jono kūno temperatūra, t. y. greičiausiai jis susirgo. Tačiau nesunku įsivaizduoti ir tokias „technines“ šio pasakymo aplinkybes (pavyzdžiui, darbas katilinėje), kuriomis jis reikš, kad pakilo įrenginio, už kurio rodiklius Jonas atsako, temperatūra. Šio ir panašių sakinių pirmąjį aktantą (*Jonui*) su antruoju (*temperatūra*) taip pat susieja atskaitos taško funkcinis modelis, nors posesyvinis ryšys tarp tokių aktantų yra tik implikuojamas. Pirmuoju, prototipinės interpretacijos, atveju patiento datyvas profiliuoja patį atskaitos tašką (Jono asmenį), o antruoju – su šiuo atskaitos tašku siejamą sritį (*reference point's dominion*), šiuo atveju – asmens atsakomybės sritį. Tačiau taip analizuojamą sakinį vargu ar galime laikyti sintaksiškai dviprasmišku, nes dvejopos jo interpretacijos priežastys yra išorinės, priklausomos nuo konteksto, o ne vidinės, nulemtos struktūrinių ypatumų.

1.2. Iš straipsnio aiškėja, kad tokių kaip (1) ir (2) sakinių semantinei specifikai apibūdinti menka atrama yra ir autoriaus anksčiau aptartos dvi predikatinių posesyvinių sakinių – turėjimo ir priklausymo – konstrukcijos. Tiesa, šioms konstrukcijoms atstovaujančių sakinių aktualioji skaida tam tikrais atžvilgiais gali būti palyginama su aptariamų sakinių aktualiaja skaida ir iš bėdos tapti argumentu pastarųjų vietos ieškoti tarp pirmųjų (t. y. tarp dviejų posesyvinių sakinių tipų). Tačiau funkcinio atžvilgiu gretinami sakinių tipai labai skiriasi: nei turėjimo, nei priklausymo reikšmės neatitinka tokių kaip (1) ir (2) funkcinės paskirties – „apibūdinti asmenį pagal tam tikrą būdingą atributą“ (Holvoet 2005: 155). Jeigu šį semantinio neadekvatumo argumentą laikysime itin svarbiu, tai galime suabejoti, ar išvis aptariamoji konstrukcija laikytina posesyvine? Tokios hipotezės galimybę aptarsime vėliau, bet jeigu ji pasirodytų teisinga, tai predikatų su neiginiu ir subjekto genityvo koreliacijos testas, padedantis atskirti egzistencinius sakinius nuo lokatyvinių ir atitinkamai – turėjimo sakinius nuo priklausymo, tokiems kaip (1) ir (2) sakiniams negali būti taikomas. Visa tai turint omenyje aptariamą konstrukciją apibūdinimas kai hibridinės gali klaidinti.

2.0. Prieš pereinant prie išsamesnės tokių kaip (1) ir (2) sakinių sintaksinės struktūros analizės, pravartu būtų aptarti keletą bendresnių sakinio konstituentų struktūros ir gramatinių funkcijų ryšio dalykų. Kai semantiniai argumentai verčia įtarti, kad tas pats sakinyje gali turėti alternatyvias konstituentų struktūras, tai natūralu manyti, jog alternatyvią sintaksinę skaidą atitinka ir alternatyvus gramatinių funkcijų pasiskirstymas. Pasižiūrėkime, ar taip iš tikrųjų yra klasikiniu alternatyvios dviejų loginių operatorių sąveikos sakinyje atveju, kai yra rimto pagrindo kalbėti apie tokio sakinio sintaksinį dviprasmiškumą. Tad trumpam sugrįžkime prie ką tik aptartų (3) ir (4) sakinių dvejopos interpretacijos priežasčių.

2.1. Kaip matėme, dvi tokių sakinių interpretacijas iš esmės lemia galimybė jų daiktavardinės frazės, kurią sudaro specifinės reikšmės posesyvinė konstrukcija, viduje skirti dvejopus sintaksinius ryšius: vienu, (a), atveju jų pagrindinis dėmuo – posesumas – yra tik papildomas kito dėmens – posesoriaus, kitu, (b), atveju yra pastarojo modifikuojamas. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad abiem atvejais daiktavardinei frazei, tad ir jos gramatinei funkcijai, atstovaujantis pagrindinis dėmuo lieka tas pats (*tėvai*). Vadinasi, negalima teigti, kad sakinio lygmeniu dvejopai

tokių sakinių interpretacijai atliepia dvejopas jo gramatinių funkcijų pasiskirstymas, – tam tikro, netiesioginio, atliepimo esama tik jų sudėtinės daiktavardinės frazės viduje.

2.2. Kad tokio tipo sakinių dviprasmiškumas nesietinas su jų gramatinių funkcijų pasiskirstymu, dar aiškiau rodo pavyzdžiai su paprastesne daiktavardinės frazės struktūra, plg.:

(5) *Kiekvienas čia nerizikuos.*

(a) ‚Visi čia nerizikuos‘,

(b) ‚Ne visi čia rizikuos‘.

(6) *Mažai žmonių skaito daug knygų.*

(a) ‚Mažai yra tokių žmonių, kurių kiekvienas skaito daug knygų‘,

(b) ‚Daug yra tokių knygų, kurias skaito tikrai nedaugelis‘.

Šių sakinių (a) interpretacijos atveju pirmasis loginis operatorius į savo veikimo aprėptį įtraukia antrąjį, o (b) interpretacijos atveju – atvirkščiai. Pavyzdžiui, (5) sakinio (a) interpretaciją lemia faktas, kad kvantifikatorius *kiekvienas* aprėpia sakinio neiginį, t. y. neigiama predikaciją *nerizikuos* priskiria visiems suponuojamos referencijos masės elementams. Interpretaciją (b) lemia priešinga loginių operatorių dispozicija: neiginys aprėpia kvantifikatorių, t. y. neigiama predikacija priskiriama tik kai kuriems suponuojamos referencijos masės elementams.

2.2.1. Faktas, kad kalbamų sakinių dvejopa interpretacija negali būti siejama su alternatyviu jų gramatinių funkcijų pasiskirstymu, verčia jų dviprasmiškumo priežasčių ieškoti alternatyvioje sintaksinėje skaidoje. Tačiau bent iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad abiem šių sakinių interpretacijos atvejais turime konstatuoti tą pačią konstituentų struktūrą. Žinoma, jeigu nepostuluosime generatyvistų pavyzdžiu kokių nors giluminių struktūrų. Prisimename, kad generatyvinėje tradicijoje sintaksinės skaidos faktorius yra itin svarbus prasminei sakinio analizei. Generatyvinės semantikos atstovų (plg. Lakoff 1969) sakinių su dviem loginiais operatoriais dviprasmiškumas mėgintas aiškinti postuluoju dvi skirtingas gilumines struktūras. Tam loginiai operatoriai buvo prilyginti veiksmažodžių predikacijoms, giluminėje struktūroje apibrėžiančioms atskiras propozicijas. Tokį požiūrį buvo būtina priimti norint parodyti, kad giluminėje struktūroje vienas loginis operatorius įtraukiamas į kito veikimo aprėptį sintaksinės subordinacijos

keliu. Taip sintaksinės derivacijos būdu (kartu taikant tam tikrą loginių operatorių „pažeminimo“ taisyklę, priskiriančią juos atitinkamiems giluminės struktūros šalutinių sakinių daiktavardžiams) iš sintaksinės skaidos atžvilgiu vienareikšmės „paviršinės“ struktūros išvedamos dvi skirtingos „giluminės“ konstituentų struktūros, atliepančios alternatyvią loginių operatorių sąveiką. Jos ir yra laikomos atsakingomis už kalbamų sakinių dvejopą interpretaciją.

2.2.2. Netrukus buvo pastebėta, kad toks sintaksinės subordinacijos terminais formuluojamas kalbamų sakinių alternatyvių konstituentų struktūrų skyrimas nėra pakankamas visoms jų galimoms turėti reikšmėms aprašyti. Tarkime, tokia analizė iš principo negali skirti tų atvejų, kai nei vienas šiuose sakiniuose vartojamų loginių operatorių neįtraukiamas į kito veikimo aprėptį. Pavyzdžiui, (6) sakinio turinį galima suprasti ir taip, kad tiesiog nedidelis kiekis žmonių skaito didelį kiekį knygų. Tai būtų trečioji šio sakinio interpretacija, kurią lemia tokia jo kvantifikatorių dispozicija, kai nei vienas iš jų dviejų nėra dominuojantis kito atžvilgiu.

2.3. Kognityvinėje gramatikoje nemažai dėmesio skiriama kvantifikatorių ir neiginių tarpusavio sąveikos sakinyje klausimams (plg. Langacker 1991: 118–141). Šios lingvistinės krypties atstovai, priešingai nei generatyvistai, nesureikšmina sintaksinės sakinio skaidos svarbos jo semantinei analizei, ir aptariamam atveju skirtingos kvantifikatorių ir neiginių tarpusavio sąveikos nesieja su alternatyvia konstituentų struktūra, juolab kai tokios struktūros gali būti išskirtos tik giluminiu kalbamų sakinių sintaksinės analizės lygmeniu, kurį draudžia kognityvinės gramatikos metodiniai rėmai. Mat čia pripažįstamos tik fonologinę raišką turinčių struktūrų konceptualizacijos². Aplenkdamas sudėtingas kognityvistų braižomas schemas ir vengdamas specifinių terminų, toliau tik trumpai nušviesiu, kaip jie aiškina vadinamųjų dviprasmiškų sakinių skirtingos interpretacijos priežastis, pabrėždamas tik tuos jų analizės aspektus, kurie gali padėti išspręsti mūsų diskusijoje keliamus klausimus.

2.3.1. Pirmiausia pastebėtina, kad kognityvinės gramatikos atstovai atsisako kalbamų sakinių prasminę analizę redukuoti į loginių propozicijų

² Pagrindinis kognityvinės gramatikos postulatas reikalauja, kad kalbos apraše figūruotų tik fonologinės struktūros, semantinės struktūros ir simbolinis ryšys tarp jų, t. y. simbolinės struktūros. Šį ribojimą Tayloras (2002: 292) suformulavo kaip **simbolinę tezę**.

sąveiką, laikydami tokį požiūrį pernelyg ribotu. Atitinkamai ir vadinamieji loginiai elementai jų analizėje nelaikomi loginiais operatoriais griežtąja šio žodžio prasme, bet apibrėžiami kaip sudėtinės semantinės struktūros vienetai. Dviejų kvantifikatorių ar kvantifikatoriaus ir neiginio tarpusavio sąveika aiškinama per jų substruktūras siejančius konceptualiuosius saitus (*correspondences*). Sakinio interpretacijai nėra labai svarbu, kuriuo kompozicijos taku einama sudarant sudėtinę kalbos struktūrą – sakinį. Taigi vienokia ar kitokia tą pačią fonologinę raišką turinčios sakinio struktūros skaida nenulemia to sakinio skirtingos interpretacijos galimybių. Tokios galimybės atsiranda tik skirtingu būdu konceptualizuojant sakinį kaip užbaigtą kompozicinę struktūrą. Skirtingos to paties sakinio konceptualizacijos priklauso ne nuo tipologinės jo skaidos, arba nuo skirtingų kompozicijos lygmenų prioritetų, bet nuo tuo sakiniu profiliuojamo (sudėtinio) proceso tipo galimybių tam tikruose kompozicinio tako etapuose (lygmenyse) sudaryti skirtingas savo instanciacijų kombinacijas, kurių specifikacijoms yra imanentinė savita hierarchinė struktūra ir kurios toliau gali būti modifikuojamos ir kvantifikuojamos.

2.3.2. Kad būtų aiškiau, apie ką kalbama, kaip pavyzdį panagrinėkime (6) sakinį. Tokių sakinių su kvantifikatoriais konceptualizavimo pamatu racionalu laikyti ne vienetinę proceso tipo (*skaito*) instanciaciją, o replikuotą jos atmainą, kurios daugybiškumą rodo proceso aktantų daugiskaita. Šiuo atveju tokią daugybinę instanciaciją išreiškia sudėtinė struktūra *žmonės skaito knygas*. Iškart galime pasakyti, kad ši struktūra gali būti trejopai konceptualizuojama, arba jos pagrindu galima skirti tris sudėtinio proceso tipo specifikacijas:

- (i) ‚keli žmonės skaito kelias knygas‘,
- (ii) ‚tas pats žmogus skaito kelias knygas‘,
- (iii) ‚ta pati knyga yra skaitoma kelių žmonių‘.

Paprasčiausia yra paaiškinti (i) specifikacijos tolimesnio konceptualizavimo pobūdį: kvantifikatoriai *mažai* ir *daug* atitinkamai tiesiog patikslina knygas skaitančių žmonių ir pastarųjų skaitomų knygų visuminį kiekį. Alternatyvus kvantifikatorių aprėpties santykis priklauso nuo to, kuri iš dviejų – (ii) ar (iii) – tipų specifikacijų bus pasirinkta pamatu galutinei sakinio konceptualizacijai. Kitaip tariant, aukštesniu konceptualiosios organizacijos lygmeniu replikuojamas vienas iš dviejų sudėtinio proceso tipų siejant jį atitinkamai

su pirmojo arba antrojo aktanto instanciacijomis. Taip pasirinkus replikuoto proceso tipo (*skaito*) (ii) specifikaciją gaunama (6) sakinio (a) interpretacija, kur į kvantifikatoriaus *mažai* veikimo aprėptį įtraukiamas kvantifikatorius *daug*. Pasirinkę (iii) tipo specifikaciją turime (6) sakinio (b) interpretaciją, kur kvantifikatorių aprėpties dispozicija yra atvirkščia.

2.3.3. Svarbu teisingai suprasti, kas turima omenyje, kai sakoma, kad skirtingas tokių sakinių interpretacijas lemia jau pasirenkamose proceso tipo specifikacijose glūdinti tam tikra hierarchinė struktūra, aukštesniu konceptualiosios organizacijos lygmeniu ir sukelianti skirtingos kvantifikatorių veikimo aprėpties efektą. Visa ši konceptualiosios organizacijos hierarchinė tvarka suprastina dinamiškai, t. y. kaip tam tikra procedūrinė konceptualizacijos asimetrija, kurios kryptis sietina su specifinės ir nespecifinės kvantifikuojamų replikuoto proceso dalyvių referencijos pasirinkimu. Tarkime, (6) sakinio interpretacijos pamatu pasirinkus (ii) proceso tipo specifikaciją, tolimesniu konceptualizavimo etapu kvantifikuojamo subjekto daiktavardžio (*žmonės*) referentai suvokiami kaip specifiniai individai, o objekto daiktavardžio (*knygos*) referentai, net ir jį kvantifikavus (*daug knygų*), išlieka nespecifiniai. Kognityviniais terminais tariant, pirmojo sakinio aktanto referentai suvokėjo instancijuojami fizinėje erdvėje, o antrojo aktanto referentai lieka tipo specifikacijos apibrėžiamoje mentalinėje erdvėje. Galutiniu sakinio konceptualizavimo etapu pirmasis kvantifikatorius (*mažai*) paskirsto šį replikuoto proceso (ii) tipo specifikacijos elementą „daug knygų“ visiems specifiškai traktuojamiems individams (*žmonėms*). Kalbamo sakinio (b) interpretacijos atveju, kai pamatu tolimesnei konceptualizacijai pasirenkama (iii) proceso tipo specifikacija, objekto daiktavardžio (*knygos*) referentai, priešingai, kvantifikuojami kaip specifiniai individai, o subjekto daiktavardžio (*mažai žmonių*) referentai lieka tipo specifikacijos mentalinėje erdvėje. Ši su specifine ir nespecifine referencija sietina alternatyvių konceptualizacijų strategija logikos kalba ir vadinama skirtingos kvantifikatorių aprėpties sąveika.

2.3.4. Kiek kitaip, nors irgi per specifinės ir nespecifinės referencijos sąveiką, aiškintinos sakinių su subjekto kvantifikatoriumi ir predikato neiginiu alternatyvios konceptualizacijos. Tokių sakinių neigiamo predikato turinį galime apibrėžti kaip (gramatiniu laiku) kalbovo *resp.* klausovo atžvilgiu diskurso erdvėje lokalizuojamą situaciją, iš kurios yra eliminuojamas tam tikras procesas. Pavyzdžiui, (5) sakinio neigiamas predikatas

nerizikuos gali būti apibrėžiamas kaip žymintis ateities situaciją, iš kurios yra eliminuojamas procesas „(kažkas) rizikuoja“. Tam tikru sakinio konceptualizavimo etapu ši negatyviai apibrėžiama situacija gali būti pasirenkama kaip situacijos tipo specifikacija galutinei konceptualizacijai, kurios metu subjekto kvantifikatorius tą specifikaciją replikuoja ir paskirsto konkre- tiems (specifinės referencijos) individams. Taip (5) sakinio (a) interpreta- cijos atveju kvantifikatorius *kiekvienas* visiems suponuojamos referencijos masės individams priskiria ateities situacijos, iš kurios yra eliminuojamas procesas „(kažkas) rizikuoja“, tipo deskripciją. Alternatyvios tokių sakinių interpretacijos atveju jų paneigta predikacija žymi situaciją, iš kurios eli- minuojamas ne abstrakčiai suvokiamas procesas, kurio aktantas gali būti tik schemiškai apibrėžiamas, o tik toks procesas, kurio aktanto deskripciją sudaro sakinio subjektu reiškiamo tipo specifikacija. Pavyzdžiui, (5) sakinio (b) interpretacijos atveju iš ateities situacijos eliminuojamas toks procesas „rizikuoja“, kurio aktantas reprezentuoja visus subjekto, kuris čia kartu yra ir kvantifikatorius, suponuojamos referencijos masės elementus (o juk kvantifikatoriaus *kiekvienas*, *-a* tipo specifikaciją ir sudaro jo išskiriamo (profiluojamo) elemento reprezentatyvumas³).

2.4. Šių sakinių su alternatyvia dviejų loginių elementų sąveika kognity- vinės analizės aptarimą norėtusi užbaigti keletu tarpinių išvadų, praver- siančių mums rūpimo (1) ir (2) sakinių tipo tolimesnei analizei. Kalboje nereti tokie atvejai, kai, regis, tą pačią situaciją perteikiančių sakinių porų semantinį kontrastą paremia išoriniai jų struktūros skirtumai, kaip antai priešingas gramatinių funkcijų pasiskirstymas (pasyvizacijos atvejis), aki- vaizdžiai skirtinga konstituentų struktūra (plg. *Pabučiuok mamai ranką*

³ Toks kvantifikatoriaus *kiekvienas*, *-a* reikšmės apibūdinimas yra gerokai supa- prastintas. Kognityvinėje gramatikoje šio kvantifikatoriaus profiluojamas esinys apibrėžiamas, kaip ir įprasta, remiantis tam tikru baziniu konceptu, kuris likdamas už profilio ribų yra tik implikuojamas. Teigiama, kad kvantifikatoriaus *kiekvienas*, *-a* (angl. *every, everyone, everybody*) semantinę bazę sudaro jo aktyvuojamas replikuo- to proceso konceptas, kurį sudaro schemiškai suvokiamo proceso tipo daugybinės instanciacijos. Tokio proceso aukštesniojo lygmens (kolektyvinis) trajektorius (*TR*) (arba kita veiksmožodžiu reiškiamo santykio figūra) sutampa su suponuojama refe- rencijos mase (R_T). Šio bazinio koncepto rėmuose kvantifikatorius *kiekvienas*, *-a* profiluoja to kolektyvinio trajektoriaus *TR* vieną laisvai pasirenkamą elementą t_i , kuris reprezentuoja visus referencijos masės R_T elementus tuo požiūriu, kad yra ekvivalentiškas visoms kitoms *TR* instanciacijoms jų vaidmens suponuojamame pro- cese atžvilgiu (plačiau žr. Langacker 1991: 111–114; 136–138).

ir *Pabučiuok mamos ranką*), atvirkščia žodžių tvarka (plg. *Pieštukas yra stalčiuje* ir *Stalčiuje yra pieštukas*). Šie struktūriniai faktoriai gali tapti reikšmingais kriterijais tokių sakinių tipologijai. Tačiau akivaizdu, kad (1) ir (2) sakinių tipas teikia minimalias galimybes panašių kriterijų taikymui. Dar menkliau šie kriterijai yra pritaikomi kaip tik aptartų dviprasmiškų sakinių analizei. Todėl, kaip jau galima nujauti, neatsitiktinai gana plačiai buvo aptartos būtent vidinės alternatyvios jų interpretacijos galimybės. Kognityvinėje gramatikoje šios galimybės gana įtikinamai yra siejamos su skirtingais sakinio konceptualizavimo būdais. Dabar belieka trumpai aptarti tuos veiksnius, kurie skatina kalbovą *resp.* klausovą rinktis vieną ar kitą konceptualizaciją. Apsibrėžus šiuos veiksnius, lengviau bus perprasti ir tokių kaip (1) ir (2) sakinių skirtingo „perskaitymo“ galimybes.

2.4.1. Pastebėtina, kad sakiniuose su dviejų kvantifikatorių alternatyvia sąveika tik vienas profiliuojamo proceso dalyvis yra tiesiogiai prieinamas diskurso dalyviams, t. y. kalbovas *resp.* klausovas su šiuo aktantu nustato tiesioginį mentalinį kontaktą. Kvantifikuojami šio aktanto referentai pašnekovų traktuojami kaip specifiniai individai. Kito aktanto referencija neperžengia tipo specifikacijos ribų ir tėra pirmojo aktanto semantinės charakteristikos dalis. Šis specifinės ir nespecifinės referencijos aktantų santykis reprezentuoja vieną iš pamatinių kognityvinių gebėjimų – diskurso erdvėje identifikuoti vieną esinį per kitą. Pastarasis čia atlieka jau minėtą atskaitos taško (*reference point*) funkciją. Natūralu manyti, kad atskaitos tašku diskurso referentų identifikacijai paprastai pasirenkama kognityviniu atžvilgiu iškilesnė figūra. Kad subjektas yra sakiniu profiliuojamo santykio išskirtinė figūra, lingvistikoje dabar plačiai pripažįstama⁴. Todėl nenuostabu, kad *ceteris paribus* kalbamuose sakiniuose specifinė referencija priskiriama būtent subjekto daiktavardžiui, o su juo einantis kvantifikatorius interpretuojamas kaip turintis plačią veikimo aprėptį. Konkrečiau kalbant, nežymėtu (6) sakinio

⁴ Čia minėtinas ne tik pamatinis Keenano ir Comrie (1977) darbas, kuriame šie autoriai reletyvizacijos testais patikimai įrodė, kad subjektas užima aukščiausią padėtį „prieinamumo hierarchijoje“ (*accessibility hierarchy*). Išskirtinę subjekto padėtį tarp kitų gramatinių funkcijų patvirtino ir van Hoek (1995, 1997) darbai, kuriuose ji parodė, kad labiausiai pronominalines anaforos referencijos poreikiams yra „prieinamas“ subjektas. Tomlino (1995, 1997) ir Forrest (1996) eksperimentiniai darbai įtikinamai parodė, kad diskurso dalyvių dėmesį pirmiausia patraukia sakinio subjektu koduojama informacija ir diskurso dalyvių dėmesį patraukusi informacija pirmiausia koduojama sakinio subjektu.

atveju (*default case*) pasirenkama (a) interpretacija (*mutatis mutandis* toks aiškinimas tinka ir (5) sakiniui, kuriame sąveikauja subjekto kvantifikatorius su predikato neiginiu). Taip pat pažymėtina, kad atskaitos tašku pasirenkamo daiktavardžio kognityviniam iškilumui reikšmės gali turėti ir kiti veiksniai, kaip antai to daiktavardžio pirmumas fonologinėje sekoje (žodžių tvarka), juo perteikiama nauja informacija ir tą dažnai rodantis kontrastinis kirtis bei atitinkama intonacija. Visi šie dalykai gali būti siejami su aktualiąja sakinio skaida, kuri suprastina kaip diskurso kategorija, t. y. tema ir rema apibrėžtinai tradiciškai, kaip „topikas vs. komentaras“, „žinoma vs. nauja informacija“ ar „presupozicija vs. fokusas“ (plg. Lyons 1999: 227–232; kita aktualiosios skaidos samprata vadovaujasi Holvoetas, diskusiją apie pastarosios privalumus ir trūkumus sakinio analizei žr. toliau).

2.4.2. Komunikacijos uždaviniai ar konteksto presupozicijos gali neskaityti rinktis įprastinės vadinamųjų dviprasmiškų sakinių interpretacijos. Įvairiomis žymėtos aktualiosios skaidos priemonėmis, kaip antai žodžių tvarka, kontrastiniu kirčiu, segmentiniais rodikliais ir kt., klausovui gali būti nurodoma alternatyvi sakinio interpretacija. Taip (5) sakinio (b) interpretaciją gali paskatinti kontrastiniu kirčiu pabrėžiamas reminės pusės neigiamas predikatas, plg.:

(5^b) *Kiekvienas čia NERIZIKUOS, (tik labiausiai patyrę).*

2.4.3. Veikiausiai galėtume rasti ir (6) sakinio alternatyvią interpretaciją atitinkantį akcentinį kontūrą, kuris kreipia kvantifikuojamus objekto daiktavardžio referentus traktuoti kaip specifinius individus. Bet čia, regis, greičiau norimos interpretacijos pasieksime sukeitę sakinio subjektą ir objektą vietomis, plg.:

(6^b) *Daug knygų skaito mažai žmonių.*

Šio sakinio žodžių tvarka neatrodo žymėta. Jeigu jo objektas (*daug knygų*) nepabrėžiamas kontrastiniu kirčiu, tai ir jo aktualiosios skaidos neturėtų būti laikyti žymėta, nors ji yra atvirkščia negu buvusioji, t. y. objekto daiktavardinė frazė šiuokart sudaro sakinio temą. Šis sakinyje labiausiai tikėtą kontekste, kuriame kalbama apie menką daugelio knygų (pavyzdžiui, mokslo) skaitomumą. „Atvirkštinę“ žodžių tvarką (6^b) sakinyje galėtume laikyti funkciškai motyvuota (apie šią sąvoką vėliau) ir priskirti tipiškiems jo bruožams.

2.4.4. Anksčiau aptartų (3) ir (4) sakinių vienokią ar kitokią interpretaciją taip pat gali paremti atitinkami loginiai akcentai sudėtinės posesyvinės frazės viduje. Žinoma, šių akcentų pasirinkimas priklauso nuo atitinkamų presupozicijų, plg.:

(3^a) *Ar visų vaikų tėvai sumoka darželio mokesť?*

Ne, KELETO vaikų tėvai (piktybiškai) nemoka darželio mokesčio.

(3^b) *Ar visi vaikų tėvai privalo mokėti darželio mokesť?*

Ne, keleto VAIKŲ tėvai nemoka darželio mokesčio, (jie nuo jo atleisti).

Suprantama, panašių sakinių dviprasmiškumo problemas galima išspręsti ir parenkant adekvačias parafrazes, bet tuomet vietoje vieno sakinių jau turėsime kitus sakinius.

2.5. Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima teigti, kad jeigu vadinaujų dviprasmiškų sakinių dvejopos interpretacijos siejamos su tam tikros hierarchinės tvarkos konceptualizacijomis, tai analizuojant tų sakinių struktūrą, regis, galima apsieiti be sintaksinio dviprasmiškumo sąvokos. Kompozicinio tako (konstituentų struktūros) skirtumai nėra labai reikšmingi šioms konceptualizacijoms. Įprastines tokių sakinių konceptualizacijas paremia santykinis gramatinių funkcijų (pirmiausia – subjekto daiktavardžio) iškilumas ir funkciškai motyvuota žodžių tvarka, alternatyvios jų konceptualizacijos gali būti paskatintos su žymėta aktualiąja skaida siejamų veiksmų. Visi šie dalykai turėtų paremti vienareikšmius sintaksinės struktūros sprendimus ir sudėtingesniais atvejais, kai analizuojamų sakinių dvejopa interpretacija gali būti siejama su alternatyvia konstituentų struktūra, kaip, pavyzdžiui, (1) ir (2) sakiniuose.

3.0. Tipologiniu atžvilgiu arčiau mums rūpimų (1) ir (2) sakinių yra tame pačiame straipsnyje Holvoeto nagrinėjami lokatyviniai egzistenciniai ir posesyviniai (turėjimo ir priklausymo) sakiniai. Analizuodamas šių sakinių sintaksę ir vesdamas tam tikras tipologines paraleles tarp jų, autorius plačiai remiasi aktualiosios skaidos sąvoka. Prieš nuspręsdami, kiek apskritai tokių sakinių semantinė struktūra ir sintaksė gali būti siejama su aktualiąja skaida ir kiek nuo pastarosios gali priklausyti jų tipologinė klasifikacija, turėtume bent trumpai prisiminti, kaip straipsnio autorius supranta pačią aktualią skaidą. Savitą jos sampratą jis yra pateikęs pirmajame Lietuvių kalbos gramatikos darbų tome (Holvoet 2003: 79–98).

3.1. Remdamasis Bogusławskio (1977) idėjomis, Holvoetas siūlo į aktualiąją sakinio skaidą žiūrėti kaip į sluoksniuotą teminę – reminę struktūrą. Sakiniu reiškiamos predikacijos skaidymas lygmenimis, arba sluoksniais, pirmiausia siejamas su predikacijos ir referencijos dichotomija. Juk suprantama, kad jokia propozicija, t. y. požymio priskyrimas daiktui, neįmanoma be referencijos akto. Sakinio prasminės struktūros etapinis skaidymas taip pat remiasi prielaida, kad vienu metu įmanomas tik vienas referencijos aktas. Todėl faktiškai sluoksniuota aktualioji skaida reiškia nuoseklią referencijos ir predikacijos aktų sklaidą, daugeliu atvejų atitinkančią linijinę sakinio sandarą. Pirmuoju skaidos etapu skiriama pirminė tema ir pirminė rema. Toliau sakinį skaidant gali būti skiriamos viena ar kelios antrinės jo temos ir viena ar kelios antrinės jo remos. Sluoksniuotą aktualiąją skaidą sakiniai paprastai turi tais atvejais, kai jos nesuardo kontrastiniai kirčiai, neįprasta žodžių tvarka ar segmentiniai rodikliai. Pastaruoju atveju sakinyse tegali turėti vieną temą ir vieną remą. Tokia prasminė dichotomija, kuri pagrįstai vadinama žymėta skaida, pirmiausia sietina su kontekstinėmis sakinio presupozicijomis, taigi savo funkciją atlieka diskurso lygmeniu. Tačiau ir sluoksniuota aktualioji sakinio skaida galinti būti žymėta. Taip esti tais atvejais, kai pirminė sakinio tema nesutampa su jo subjektu. Tad tik tokia aktualioji skaida, kuri iš esmės atliepia gramatinių funkcijų hierarchiją (subjektas > tiesioginis objektas > netiesioginis objektas), galinti būti laikoma nežymėta. Ją atitinkanti žodžių tvarka sakinyje taip pat esanti nežymėta. Atitinkamai yra nežymėta su subjektu sutampanti sakinio tema. Nenuostabu, kad tokios temos pasirinkimui tampa svarbūs tie patys daiktavardžio parametrai kaip ir subjekto atveju: vieta gyvumo hierarchijoje, agentyvumas, apibrėžtumas, pirmumas fonologinėje sekoje ir kt. Natūralu ir, kad sluoksniuotos aktualiosios sakinio skaidos sampratos gynėjams yra artima mintis, jog sakinio subjektas iš esmės tėra nežymėtos temos sugramatinimo rezultatas⁵.

3.2. Čia nėra galimybių plačiau aptarti sluoksniuotos aktualiosios sakinio skaidos privalumų ir trūkumų lyginant ją su tradicine prasminės skaidos

⁵ Šiai minčiai vienaip ar kitaip pritaria ir kiti autoriai. Antai Li ir Thomson (1976: 484) minėtą sugramatinimo procesą vaizduoja taip: „In the process of being integrated into the case frame of the verb (at which point we call them subjects), topics become somewhat impure, and certain of their topic properties are weakened, but their topicness is still recognizable“. Givónas taip pat pastebi, kad bent jau prototipiškai

samprata. Tačiau kai kuriuos naujai teikiamos skaidos aspektus, svarbius ją pritaikant sakinių sintaksinei analizei ir tipologinei klasifikacijai, norėtusi paliesti. Nesunku pastebėti, kad sluoksniuota aktualioji skaida, reikšdama nuoseklią referencijos ir predikacijos aktų sklaidą, yra glaudžiai susijusi ne tik su gramatinių funkcijų pasiskirstymu sakinyje, bet ir su vadinamuoju jo procesingu, pastarąjį suprantant siaurai⁶, t. y. kaip nuosekliai iš „kairės į dešinę“ vykstantį linijinę tvarką išsidėsčiusių fonologinių sakinio elementų konceptualizavimą. Nesunku taip pat suprasti, kad glaudžiai su semantine sakinio struktūra susijusi aktualiosios skaidos samprata yra itin paranki tipologiniam jų apibūdinimui. Ši naujosios sampratos privalumą Holvoetas, minėtame straipsnyje aptardamas lokatyvinių, egzistencinių ir posesyvinių sakinių tipologinius bruožus, tinkamai ir išnaudoja.

3.2.1. Sluoksniuotos aktualiosios skaidos šalininkai, esmiškai susiedami ją su ontologinėmis sakinio predikacijos sąlygomis, pagrindines prasminės skaidos prielaidas regi pačiame sakinyje, o ne jo konteksto presupozicijose. Nors ir tvirtinama, kad tokia aktualioji skaida „abstrakčią propozicinę struktūrą PAGAL KONKREČIUS KALBEJIMO SITUACIJOS POREIKIUS (paryškinta mano – R. M.) suskaido į atskirus referencijos ir predikacijos aktus“ (Holvoet 2003: 95)⁷, tačiau šių poreikių sklaidai naujoji samprata, regis, daug erdvės nepalieka. Tai ir pripažįstama kiek ankstėliau (*ibid.*, 87) teigiant, kad „pagrindinių ir antrinių temų pasirinkimas paprastai jau būna užprogramuotas kalboje, ir kalbantysis nuo sugramatinto temų išdėstymo nukrypsta tik ypatingais atvejais“. Regis, taip suprantant prasminę sakinio

sakinio subjektą iš dalies charakterizuoja ir jo temiškumas. Jo subjekto ir objekto apibūdinimas kaip pirminės ir antrinės sakinio temos (*primary and secondary clausal topic*) primena sluoksniuotą aktualiosios skaidos modelį (Givón 1984: 138).

⁶ Apie platesnę (ir sudėtingesnę) procesingo kaip konceptualiosios sakinio elementų integracijos, kurios aprėpiami kognityviniai įvykiai nesutampa su fonologine kalbėjimo laiko dimensija, sampratą žr. Langacker (2001: 32–33).

⁷ Gretinant tokius sakinius, kaip *Jonas neseniai skambino garsiam žurnalistui* (= 4) ir *Jonui neseniai skambino garsus žurnalistas* (= 5), tvirtinama, kad jie esą atspindi konkrečioje situacijoje priimtus atskirus temos pasirinkimo sprendimus (Holvoet 2003: 86). Tačiau atrodo, kad šiais sakiniais koduojamos dvi skirtingos „konkrečios“ situacijos. Žinoma, reikėtų sutikti, kad šių dviejų sakinių konceptualizavimo semantinę bazę sudaro tas pats SKAMBINIMO idealizuotas kognityvinis modelis, o kalbami sakiniai profiliuoja tik dvi skirtingas šio modelio instanciacijas konkretybeje. Bet priešingos krypties šių profilių asimetriją visų pirma lemia priešinga gramati-

skaidą, jai nelabai tinka ir apibūdinimas „aktualioji“, nes tik iš dalies ir tik „ypatingais atvejais“ ji yra priklausoma nuo aktualiosios diskurso erdvės⁸ presupozicijų. Diskurso kategorijomis tema ir rema gali būti laikomos tik žymėtais kontrastinės skaidos ar temos iškėlimo atvejais.

3.2.2. Atrodo, kad sluoksniuotos aktualiosios sakinio skaidos atveju skiriama tema (temos) turi mažai ką bendro su žymėtais kontrastinės skaidos ar temos iškėlimo atvejais skiriama tema. Tik pastaroji sietina su diskurso logika ir gali būti apibrėžiama tradiciniais žinomos vs. naujos informacijos ar presupozicijos vs. fokuso terminais. Tuo tarpu sluoksniuotos aktualiosios skaidos komponentai apibrėžiami daugiau kognityviniais – referencijos vs. predikacijos – terminais. Pastaruoju atveju temos pasirinkimą lemia pastoviosios kategorinės daiktavardžio savybės: gyvumas, asmeniškumas, apibrėžtumas ir pan. Pasak Holvoeto, šios savybės kartu su sakinyje atliekamais semantiniais vaidmenimis ir sudarančios „inherentinio temiškumo“ (*topicworthiness*) sąvoką. Bet tos pačios savybės lemiančios ir gramatinių funkcijų (pirmiausia – subjekto) pasirinkimą (*sic!*) (Holvoet 2003: 87). Taigi, aktualiąją skaidą suprantant kaip nuoseklią referencijos ir predikacijos aktų sklaidą, o juolab dar ypatingai išskiriant nežymėtąją jos variantą, faktiškai ji tampa neatskiriama nuo gramatinių funkcijų pasiskirstymo sakinyje. Todėl sluoksniuota aktualioji skaida nedaug tegali gelbėti sintaksinei sakinių analizei: ja remdamiesi rizikuojame generuoti tautologinius teiginius. Mat tam tikros tautologijos jau esama pačiame tokios aktualiosios skaidos temos apibrėžime: sakinio subjektas atspindi nežymėtos temos sugramatinimą, o pastaroji apibrėžiama kaip tema, sutampanti su jo subjekto pozicija.... Ne veltui gelbėjantis iš keblios padėties griebiamasi formalių gramatinių funkcijų skyrimo kriterijų. Pavyzdžiui, teigiama, kad „veiksny, nors funkciškai ir atspindi nežymėtosios temos sugramatinimą, apibrėžtiną pagal (dažniausiai nežymėtają temą koduojančius) formaliuosius požymius“ (Holvoet 2005: 146).

nių funkcijų dispozicija juose. Kitaip tariant, šių dviejų sakinių semantinį kontrastą pirmiausia sudaro perteikiamų konkrečių situacijų specifika atitinkantis priešingas gramatinių funkcijų pasiskirstymas to paties veiksmažodžio aktantų leksinių resp. referentinių verčių (*Jonas, garsus žurnalistas*) atžvilgiu. O tema abiejuose sakiniuose yra ta pati – *Jonas*, tik antrajame sakinyje ji turėtų būti laikoma žymėta, mat nesutampa su subjektu. Bet dėl tokio jos „žymėtumo“ dar galima ginčytis (žr. toliau).

⁸ Apie šią sąvoką žr. Langacker (1991: 97), plg. Mikulskas (2006: 37).

3.2.3. Nors įsivedant žymėtąjį sluoksniuotos aktualiosios sakinio skaidos variantą ir pripažįstama, kad ši skaida kai kada nesutampa su gramatinių funkcijų pasiskirstymu ir tuo pačiu išvengiama visiško šių dviejų reiškinių sutapatinimo, tačiau, viena vertus, žymėtasis sluoksniuotos aktualiosios skaidos variantas taip pat yra priklausomas nuo gramatinių funkcijų pasiskirstymo, tik kitokio, kita vertus, susidaro įspūdis, kad šie „nukrypimai“ nuo kanoninio modelio telaikomi išimtimis patvirtinančiomis taisyklę (plg. Holvoet 2005: 145). O tai, kaip matysime vėliau, prieštarauja kalbos faktams.

3.2.4. Kadangi pabrėžiama, „kad „žymėtos (sluoksniuotos – R. M.) aktualiosios skaidos“ sąvoka remiasi nukrypimu nuo tam tikro tipinio, gramatinėmis funkcijomis užkoduoto, aktualiosios skaidos modelio“ (Holvoet 2003: 88–89), tai tampa aišku, kad šis „žymėtumas“ yra kitos prigimties, nei kontrastinės skaidos ar temos iškėlimo atvejais. Mat pastaraisiais atvejais nukrypimas nuo neutralaus akcentinio rėmo ar įprastos žodžių tvarkos yra motyvuotas diskurso logikos (kontekstinių presupozicijų), o ne vieną ar kitą tikrovės situaciją atitinkančio gramatinių funkcijų pasiskirstymo. Žinoma, neabejotinai aktualiosios sakinio skaidos prototipą sudaro tie atvejai, kai pirminė sakinio tema sutampa su jo subjektu, o antrinė – su objektu. Tranzityvinio sakinio kanoną atitinkantis šių išskirtinį gramatinį statusą turinčių veiksmažodinio santykio figūrų linijinis išsidėstymas kartu liudija ir subjektu koduojamos informacijos santykinę kognityvinę svarbą objektu perteikiamos informacijos atžvilgiu. Yra pagrindo manyti, kad, kai šią asimetriją (dažniausiai jau užkoduotą pačioje veiksmažodžio semantinėje struktūroje) atliepia aktualioji sakinio skaida, jo konceptualizavimas (procesingas) vyksta sklandžiausiai⁹. Tačiau ar prasminga žymėtais vadinti nuo šio nukrypstančius kitus aktualiosios skaidos modelius, juolab jeigu jiems atstovaujančių sakinių gramatinių funkcijų pasiskirstymas veiksmažodžio aktantų semantinių vaidmenų arba jų leksinių *resp.* referentinių verčių¹⁰ atžvilgiu yra funkciškai motyvuotas, o žodžių tvarka atrodo įprasta?

⁹ Plg. Langackerio (2001: 44) išsakytą mintį: „In particular, discourse tends to flow most smoothly when the participant chosen as subject is also the pivot corresponding to a salient topic“.

¹⁰ Ne visada išeina kalbėti apie gramatinių funkcijų pasiskirstymą sakinyje jo veiksmažodžio aktantų semantinių vaidmenų atžvilgiu. Kai skirtingų sakinių predikatai

3.2.4.1. Kuria prasme gramatinių funkcijų pasiskirstymą vadinu funkciškai motyvuotu¹¹? Pirmiausia kalbėdamas apie adekvatų tikrovės fragmento konceptualizavimą, profiliuojamą atitinkamais sakinių modeliais. Pagrįstai galėtume manyti, kad pasirenkamo sakinio modelio adekvatumas žymimai situacijai galiausiai priklauso nuo jo aktantų atliekamų archetipinių semantinių vaidmenų dispozicijos tame modelyje ir jos sugramatinimo laipsnio. Pavyzdžiui, kanoninio tranzityvinio sakinio pagrindą sudaro vadinamasis ENERGIJOS PERDAVIMO GRANDINĖS ICM¹², plg.:

(7) *Berniukas spyre kamuolį ir (juo) išdaužė langą.*

Šiame sakinyje subjekto poziciją prototipiškai užima agentas, o objekto poziciją (pozicijas) – aktyvaus agento veiksmą patiriantys (ir dėl to padėti erdvėje ar būvį keičiantys) negyvi daiktai, atitinkamai muveris (jis kartu ir instrumentas) ir patientas. Kad tokio sakinio gramatinių funkcijų pasiskirstymas kognityviniu atžvilgiu yra motyvuotas, per daug įrodinėti nereikia. Struktūrinė tokių sakinių asimetrija glūdi jau pačioje jų veiksmazodžių reikšmėje ir patvirtinama prototipinių jo aktantų. Apie kanoninio tranzityvinio sakinio struktūrą galima pasakyti, kad ji ikoniškai atkartoja ENERGIJOS PERDAVIMO GRANDINĖS modelio asimetriją.

3.2.4.2. Kitais atvejais gramatinių funkcijų dispozicijos asimetrija nėra tokia ryški (galėtume tarti, kad čia yra menkesnis semantinių vaidmenų sugramatinimo laipsnis). Tuomet sakinių konceptualizacijai būtina struktūrinė asimetrija suvokėjo gali būti implikuojama iš atitinkamų kognityvinių tikrovės modelių, plg.:

reiškiami tuo pačiu veiksmazodžiu, dažniausiai tenka kalbėti apie skirtingą gramatinių funkcijų pasiskirstymą veiksmazodžio aktantų leksinių resp. referentinių verčių atžvilgiu.

¹¹ Funkcinės motyvacijos sąvoka gali būti įvairiai suprantama. Patį terminą galima vartoti ir diachronine prasme, juo įvardijant vadinamuosius sistemos spaudimo reiškinius, pavyzdžiui, kai senesnių, paveldėtų, kalbos struktūrų persitvarkymui motyvaciją sukuria naujesnių, labiau sugramatintų, struktūrų atsiradimas. Šia prasme funkcinės motyvacijos terminą vartoja ir Holvoetas, kai naujesnių *habeo* tipo posesyvinių konstrukcijų atsiradimą vietoje *mihi est* tipo senesniųjų aiškina pirmųjų didesniu sugramatinimu. Naujai pasirinktas 'turėjimo' predikatas leidžia posesyvinių sakinių temai suteikti subjekto statusą ir taip „išlyginti“ šiuo atžvilgiu egzistuojantį neatitikimą analogiškuose *mihi est* tipo sakiniuose (plg. Holvoet 2005: 149).

¹² Plačiau žr. Langacker (2000: 23–34; 2002: 209–225).

(8) *Vaikui yra temperatūros.*

(9) **Temperatūrai yra vaiko.*

Tokių ir panašių sakinių gramatinių funkcijų pasiskirstymą semantinių vaidmenų atžvilgiu lemia inherentinė posesyvinių santykių asimetrija, kuri bene ryškiausia yra kai visuma santykiauja su savo dalimi.

3.2.4.3. Kai kurių, pavyzdžiui, giminystės ryšius profiliuojančių posesyvinių konstrukcijų sintaksinė asimetrija priklauso nuo kalbovo pasirenkamos konceptualizavimo perspektyvos, plg.:

(10) *Šie du vaikai turi mamą.*

(11) *Ši mama turi du vaikus.*

Pagrįstai gali būti manoma, kad šių dviejų sakinių konceptualizavimo semantinę bazę sudaro apytikriai ta pati tikrovės situacija, tačiau jais koduojami du skirtingi tos situacijos profiliai. Be abejo, skiriasi ir aplinkybės, kuriomis gali būti ištariamasis vienas arba kitas sakinytis. Taigi galėtume tvirtinti, kad tokių sakinių semantinį kontrastą sudaro dvi skirtingos tos pačios tikrovės situacijos konceptualizavimo perspektyvos. Vienos ar kitos perspektyvos pasirinkimą ir fiksuoja alternatyvus gramatinių funkcijų pasiskirstymas, tik šiuokart ne veiksmožodžio aktantų atliekamų semantinių vaidmenų, bet jų leksinių *resp.* referentinių verčių atžvilgiu. Gramatinių funkcijų dispozicijos asimetrija čia sietina ne tiek su konceptualizuojamo tikrovės fragmento specifika, kiek su pačiu konceptualizavimo pobūdžiu, kuris šiuo atveju ir sudaro funkcinės motyvacijos turinį.

3.2.4.4. Kitais atvejais alternatyvus giminystės santykio figūrų pasirinkimas sakinio subjektu yra nulemtas dviejų skirtingų tikrovės situacijų kodavimo ir atitinkamai generuoja du skirtingo semantinio turinio sakinius, plg.:

(12) *Atvažiavo nuotakos tėvas.*

(13) *Atvažiavo tėvo nuotaka.*

Šiuose sakiniuose vartojamų posesyvinių konstrukcijų pagrindinio dėmens ir jo modifikatoriaus pasirinkimą (tad ir jų dispozicijos funkcinę motyvaciją) lemia dvi visiškai skirtingos tikrovės situacijos.

3.2.4.5. Sintaksinės distribucijos motyvaciją giminystės ryšius profiliuojančiose posesyvinėse konstrukcijose primena padėtis šiuo atžvilgiu

ekvatyvinėse konstrukcijose. Pavyzdžiui, (14) ir (15) sakiniuose gramatinių funkcijų pasiskirstymą aktantų leksinių *resp.* referentinių verčių atžvilgiu lemia (kalbėjimo aplinkybėms adekvatus) iš esmės tos pačios situacijos konceptualizavimo perspektyvos pasirinkimas, plg.:

(14) *Mano žmona yra leidinio redaktorė.*

(15) *Leidinio redaktorė yra mano žmona.*

Tačiau tokį pasirinkimą gali riboti tikrovės reiškinių kategorizavimo ypatumai. Pavyzdžiui, vienpusė gramatinių funkcijų dispozicijos asimetrija tegalima inkliuzijos santykį reiškiančiuose ekvatyviniuose sakiniuose, plg.:

(16) *Liūtai yra kačių giminės.*

(17) **Katės yra liūtų giminės.*

3.2.4.6. Kai kuriais atvejais dvi skirtingos iš esmės tos pačios tikrovės situacijos konceptualizavimo perspektyvos kalboje gali būti reiškiamos priešingos krypties predikatais, sudarančiais vadinamųjų konversų poras: *pirkti vs. parduoti; duoti vs. imti; dovanoti vs. gauti dovanų; skolinti vs. skolintis* ir pan., plg.:

(18) *Jonas dovanojo Onai gėlių.*

(19) *Ona gavo iš Jono dovanų gėlių.*

Tokiuose sakiniuose gramatinių funkcijų pasiskirstymas semantinių vaidmenų atžvilgiu priklauso nuo komunikacijos tikslus atitinkančio predikato pasirinkimo. Gal ir vertas dėmesio apibendrinimas, kad kalbovas prototipiškai renkasi vadinamąją agento perspektyvą (apie tokios strategijos natūralumą plg. Langacker 2001: 43) kaip (18) sakinyje, tačiau kodėl receptiento pasirinkimas subjektu (19) sakinyje turėtų būti laikomas mažiau funkciškai motyvuotu, jeigu jis atitinka komunikacijos uždavinius?

3.2.4.7. Konceptualizavimo perspektyva ir ją atitinkantis gramatinių funkcijų pasiskirstymas semantinių vaidmenų atžvilgiu kalboje gali būti reiškiami ne tik leksinėmis, bet ir gramatinėmis priemonėmis, iš kurių pirmiausia minėtina pasyvizacija, plg.:

(20) *Laidą veda žinomas žurnalistas.*

(21) *Laida yra vedama žinomo žurnalisto.*

Dažnai pasyvinėms konstrukcijoms pirmenybę teikti skatina ir diskurso

logika. Tarkime, anaforoje esančių įvardžių referencijos nustatymą, tad ir tinkamą jų interpretavimą, palengvina tokia gramatinių funkcijų dispozicija, kai tas įvardis kartu yra ir sakinio subjektas, plg.:

(22) *Neabejodamas įsigyk šią kompiuterinę programą. Neseniai ji buvo iš esmės atnaujinta.*

Nors gramatinės struktūros atžvilgiu pasyvinės konstrukcijos dažnai pagrįstai laikomos žymėtais atitinkamų aktyvinių konstrukcijų variantais (plg. Langacker 2002: 229–230), tačiau tokie kaip (22) pavyzdžiai rodo, kad žvelgiant iš diskurso perspektyvos jų gramatinių funkcijų pasiskirstymas dažnai taip pat gali būti laikomas motyvuotu ir natūraliu.

3.2.4.8. Apibendrinami tai, kas pasakyta, galime teigti, kad įvairūs sakinių modeliai esti funkciškai motyvuoti, jeigu jų gramatinių funkcijų dispozicijos reiškiamas asimetrija yra ikoniška profiliuojamai situacijai. Kaip matėme, šios asimetrijos kryptis gali būti lemiamas objektyvių priežasčių, dažniausiai išplaukiančių iš paties veiksmožodžio žymimo proceso pobūdžio, bet ją gali lemti ir subjektyvios priežastys, kaip antai tikrovės fragmento konceptualizavimo perspektyvos pasirinkimas, kurį savo ruožtu dažnai remia diskurso logika.

3.2.5. Gramatinių funkcijų distribucijos funkcinės motyvacijos samprata mūsų diskusijai rūpi tiek, kiek ją galima grįsti atitinkamų sakinių modelių nežymėtumą (*resp.* žymėtumą). Paisydami tik gramatinės sakinio struktūros motyvą, žymėtais pirmiausia turėtume vadinti visus tuos sakinius, kurių gramatinių funkcijų dispozicijos asimetrija yra priešingos krypties nei minėto ENERGIJOS PERDAVIMO GRANDINĖS ICM vektoriaus. Pastarąjį, kaip atsimename, ikoniškai atliepia kanoninis tranzityvinis sakiny. Priešingos krypties struktūrinė asimetrija bene aiškiausia yra pasyvinėse konstrukcijose (žinoma, jų gramatinių funkcijų pasiskirstymas nėra veidrodinis atitinkamos aktyvinės konstrukcijos atspindys: pasyvinių konstrukcijų agentai niekada netampa tiesioginiais jų objektais). Tad „gramatinis“ pasyvinių konstrukcijų žymėtumas yra akivaizdžiausias.

3.2.5.1. Griežtai paisant gramatinių motyvų žymėtais turėtų būti laikomi ir tokių kaip (23) ir (24) sakinių modeliai, plg.:

(23) *Gyventojai atgavo nusavintą turtą.*

(24) *Ši kepurė yra Antano.*

Yra pagrindo manyti, kad sakinių, kurių predikatai sudaro konversų poras, konceptualizavimo semantinę bazę sudaro tas pats idealizuotas kognityvinis modelis. Tačiau tokio idealizuoto modelio pagrindą sudarančio proceso kryptis sutampa tik su vieno konversų poros nario profiliuojamo proceso kryptimi. Tad nors (23) sakinio subjekto (*gyventojai*) atliekamas veiksmas (*atgavo*) su tam tikromis išlygomis tiek fizine, tiek psichine prasme gali būti traktuojamas kaip aktyvus (atitinkamai subjekto agentyvumas reiškiasi sinkretiniu recipientu – benedicentio vaidmeniu), vis dėlto tokio aktyvumo „kryptis“ yra priešinga nei pagrindinė, su energijos perdavimo grandine sutampanti, muverio (turto) judėjimo kryptis DAVIMO – GAVIMO ICM (jo schemą žr. Langacker 2002: 227). Šią kryptį atitinka tik kito kalbamos konversų poros nario *duoti* profiliuojamo proceso kryptis. Sakiniu (24) reiškiamo posesyvinio priklausymo santykio „aktyvusis“ narys yra Antanas ne tik todėl, kad yra gyvas padaras, bet ir dėl to, kad jam čia galima priskirti ir tam tikrą benedicentio, kurio psichinės energijos vektorius yra nukreiptas posesumo (kepurės) link, vaidmenį. Tačiau daiktavardis *Antanas* nėra šio sakinio subjektas. Subjekto (ir posesumo) poziciją tokio tipo sakiniuose (plg. dar *Ši kepurė priklauso Antanui*) paprastai užima negyvą daiktą žymintis daiktavardis. Suprantama, kad be didesnių išlygų sunku būtų kalbėti apie tokių sakinių veiksmožodžių profiliuojamo priklausymo santykio kaip proceso kryptį. Jų struktūrinė asimetrija remiasi kognityvinio posesyvinio santykio modelio asimetrija. Pastarosios pagrindą sudaro faktas, kad posesumas visada identifikuojamas posesoriaus atžvilgiu. Kitaip tariant, posesoriaus daiktavardis tampa šios kognityvinės operacijos atskaitos tašku (*reference point*). Akivaizdu, kad tokių kaip (24) sakinių reiškiamo posesyvinio santykio konceptualizavimo kryptis yra priešinga su jų fonologinės sekos „perskaitymo“ (procesingo siaurąja prasme) kryptimi sutampančiai gramatinių santykių dispozicijos asimetrijai. Todėl visi priklausymo santykių profiliuojantys sakiniai, nepaisant jų įprastumo, taip pat turėtų būti laikomi žymėtais. Žymėtais turėtų būti laikomi ir daugelis kitų sakinių modelių (tarp jų ir mums rūpimas, kuriam atstovauja (1) ir (2) sakiniai), kurių gramatinių funkcijų pasiskirstymas ar tik jų dispozicija¹³

¹³ Plg.:

(i) *Vaikui įkando gyvatė.*

(ii) *Gyvatė įkando vaikui.*

Abiejuose sakiniuose gramatinių funkcijų pasiskirstymas jų veiksmožodžio aktantų

vienaip ar kitaip nukrypsta nuo tranzityvinio sakinio kanono, nors jų įprastumas ir adekvatumas perteikiamoms situacijoms (funkcinė motyvacija) nekelia abejonių. Pagrįstai galėtume manyti, kad daugelio tokių sakinių įprastumas išplaukia iš komunikacijos poreikių nulemto kartotinio tų pačių tikrovės situacijų konceptualizavimo. Dėl to ir yra pagrindo kalbėti apie atskirus sakinių tipus. Vadindami tokius sakinius žymėtais vien tik dėl jų gramatinės struktūros nukrypimo nuo kanoninio modelio, mes daugeliu atžvilgių nusižengiame kalbos faktų empirikai. Regis, kur kas prasmingiau skirti „žymėtas vs. nežymėtas“ sakinių (ar jų tipų) apibūdinimui taikyti remiantis anksčiau išdėstyta funkcinės motyvacijos samprata.

3.2.5.2. Žinoma, sakinių skirstymas į žymėtuosius ir nežymėtuosius remiantis vien kanoninės gramatinės struktūros kriterijumi yra kur kas paprastesnis. Galima numanyti, kad rėmimasis šiame skirstyme funkcinės motyvacijos kriterijumi daugeliu atvejų gali būti problemiškas, tad jo taikymo galimybės dar yra tirtinos. Tačiau jau dabar galime numatyti, kad funkcinės motyvacijos sąvoka prasminga remtis tais atvejais, kai yra pagrindo kalbėti apie nusistovėjusius sakinių modelius, juolab apie sakinių tipus. Jau pats konvencinių sakinių modelių egzistavimas rodo esant vienokią ar kitokią jų atsiradimo funkcinę motyvą. Todėl įprastiniai sakinių modeliai ir atitinkama jų žodžių tvarka *de definitione* turėtų būti laikomi nežymėtais. Laikantis šio požiūrio, žymėtomis būtų vadinamos tik atskiros įvairių sakinių modelių realizacijos, sietinos pirmiausia su neįprasta aktualiąja skaida, pastarąją, žinoma, suprantant kaip diskurso kategoriją. Atitinkamai aktualioji skaida, PALAIKANTI funkciškai motyvuotą gramatinių funkcijų pasiskirstymą, būtų nežymėta. Suprantama, kad tokia nežymėta aktualioji sakinio skaida nebūtinai turi sutapti su gramatinių funkcijų hierarchija¹⁴. Nesunku numanyti, kad nuosekliai laikantis funk-

atliekamų semantinių vaidmenų atžvilgiu yra tas pats, tačiau jų dispozicija fonologinėje sekoje yra atvirkštinė (kaip ir aktualioji skaida). Nors abiem atvejais gramatinių funkcijų dispozicija yra savaip motyvuota, yra pagrindo manyti, kad (i) sakinyje ji yra įprastesnė nei (ii) sakinyje, nepaisant to, kad pastarajame jos reiškiamos asimetrijos kryptis sutampa su ENERGIJOS PERDAVIMO GRANDINĖS ICM vektoriumi.

¹⁴ Čia nepriimamas domėn faktas, kad ir pati gramatinių funkcijų hierarchija kai kurias atžvilgiais yra nevienareikšmiškai nustatoma. Omenyje turimi įvairius archetipinius semantinius vaidmenis koduojantys netiesioginiai objektai. Pavyzdžiui, datyvo netiesioginis objektas minetoje hierarchijoje dažnai užima aukštesnę padėtį nei

cinės motyvacijos principo būtų panaikintas skirtumas tarp nežymėtos ir žymėtos sluoksniuotos aktualiosios skaidos. Stengdamiesi išlaikyti šį skirtumą, neišvengtume prieštaravimų: tektų kalbėti apie sakinių modelių, kurių gramatinių funkcijų pasiskirstymas yra nežymėtas, o jų aktualioji skaida žymėta. Žymėtais tuomet vadintini tik kontrastinės skaidos ir temos iškėlimo atvejai, pirmiausia tie, kurie yra atpažįstami iš neįprastų žodžių tvarkos sakinyje. Žymėta aktualioji skaida į predikacijos fokusą arba remą, iškelia tik tą žodį, kurio žymima informacija atsako į sakini presupozicijoje reiškiamas abejones ar klausimus. Galėtume tarti, kad tokia aktualioji sakinio skaida yra glaudžiai susijusi su SPECIFINĖMIS (Holvoet terminais – papildomomis) jo presupozicijomis.

3.2.6. Kad žodžių tvarka sakinyje yra glaudžiai susijusi ne tik su gramatinių funkcijų pasiskirstymu, bet ir su aktualiąja skaida, nėra joki paslaptis (plg. Lyons 1999: 230). Tačiau nuojauta sako, kad tokiose kalbose kaip lietuvių, kur žodžių tvarka sakinyje yra santykinai laisva, šiuo atžvilgiu esama šios tokios specifikos. Pažiūrėkime į šiuos dalykus atidžiau. Holvoeto (2003: 96) teigiama, kad „aktualioji skaida yra sakinio semantinės struktūros aspektas, kuris gali atsispindėti ir neatsispindėti žodžių tvarkoje, BET ONTOLOGIŠKAI NUO ŽODŽIŲ TVARKOS YRA NEPRIKLAUSOMAS“ (išskirta mano – R. M.). Iš tiesų kai kurie žymėtosios skaidos atvejai yra atpažįstami tik iš kontrastinio kirčio, atitinkamos intonacijos ar / ir segmentinio rodiklių vartojimo. Kartu pastebėtina, kad visi sluoksniuotos aktualiosios skaidos atvejai, kurie, kaip nesunku jau suprasti, aprėpia tai, ką siūla vadinti funkciškai motyvuotais sakinių modeliais, yra esmiškai susiję su žodžių tvarka juose. Tą netiesiogiai pripažįsta ir Holvoetas teigdamas, kad „svarbus žymėtos nekontrastinės ir žymėtos kontrastinės aktualiosios skaidos skirtumas yra tai, kad pastarąją ne visada atspindi žodžių tvarka“ (*ibid.*, 90). Vadinasi, žymėtą nekontrastinę (t. y. sluoksniuotą) aktualiąją skaidą VISADA atspindi žodžių tvarka sakinyje¹⁵. Suprantama, kad nežymėtos

instrumentalio ar akuzatyvo objektai. Tai paaiškinama tuo, kad eksperimencinio vaidmuo iniciatyvumo hierarchijoje eina iškart po agento vaidmens, taigi šiuo atžvilgiu kotiruojamas aukščiau nei instrumento ar patiento vaidmenys (žr. Langacker 2002: 238–239; plg. Holvoet 2003: 88).

¹⁵ Plg. dar *ibid.*, 91: „Jeigu aktualioji skaida nukrypsta nuo nežymėto, gramatinėmis funkcijomis užkoduoto modelio, ŽODŽIŲ TVARKA TAMPA VIENINTELIU ARBA BENT PAGRINDINIŲ AKTUALIOSIOS SKAIDOS RODIKLIU“ (išskirta mano – R. M.).

sluoksniuotos aktualiosios skaidos atveju juo labiau tinka kalbėti apie ją atitinkantį nežymėtą žodžių tvarkos modelį (*ibid.*, 86).

3.2.6.1. Santykinė aktualiosios skaidos nepriklausomybė nuo žodžių tvarkos sakinyje Holvoeto (2003: 96–97) iliustruojama tokia sakinių pora, plg.:

(25) *Jonukas labai gabus.* (= 48)

(26) *Labai gabus tas Jonukas.* (= 49)

Teigiama, esą šių sakinių aktualioji skaida niekuo nesiskiria. Abiem atvejais tema esanti daiktavardis *Jonukas*, apie kurio referentą abiejuose sakiniuose sakoma, kad jis yra gabus. Taip tvirtinant pamirštama viena svarbi smulkmena: šie du sakiniai prasminės skaidos atžvilgiu gali būti sulyginami tik tuo atveju, jeigu apvertus žodžių tvarką (26) sakinyje, prie vardo *Jonukas* dar priduriama apibrėžtumo deskripciją postverbinei daiktavardinei frazei teikiantis parodomasis įvardis *tas*. Nors dažnai ne be pagrindo tvirtinama, kad tikriniai vardai yra inherentiškai apibrėžti (plg. Mikulskas 2006: 41), tačiau šiuo atveju prigimtinio vardo apibrėžtumo nepakanka apsisaugoti nuo nepageidaujamos (26) sakinio interpretacijos, pagal kurią *Jonukas* žymėtų naują, reminę, sakinio informaciją ir bemaž automatiškai būtų ištariamas su kontrastiniu kirčiu, plg.:

(27) *Labai gabus (yra) JONUKAS, (o ne Petriukas).*

Toks nepageidaujamas žodžių tvarkos efektas sietinas su lietuvių kalbos specifika užtikrinant diskurso esinių koreferentiškumą. Kaip žinome, lietuvių kalba nepriklauso kalboms, kuriose daiktavardinės frazės apibrėžtumas ar neapibrėžtumas reguliariai žymimas atitinkamais artikeliais. Lietuvių kalboje aktualiojoje diskurso erdvėje minimų esinių koreferentiškumas užtikrinamas kitomis priemonėmis, kaip antai parodomaisiais įvardžiais, apibrėžiamaisiais būdvardžiais, santykiniais kvantifikatoriais einančiais nežymimaisiais ar bendrumo įvardžiais ir kt. (plg. Mikulskas 2006: 33). Kai kurie faktai rodo, kad viena iš svarbesnių diskurso esinių referencijos koordinavimo priemonių lietuvių kalboje yra žodžių tvarka sakinyje. Visai suprantama, kad sakinio pradžioje, prototipinėje temos pozicijoje, pasakoma daiktavardinė frazė dažniausiai yra apibrėžta, mat jos referentas jau yra įvestas į aktualiąją diskurso erdvę: paprastai tik ta daiktavardinė frazė, kurios referentas yra identifikuotas, gali tapti atramos tašku tolimesnei sa-

kinio predikacijai¹⁶. Tiesa, kartais, kai sakinio presupozicija yra itin bendro turinio, jo pradžioje gali būti pasakoma neapibrėžta daiktavardinė frazė. Bet dažniausiai tokie sakiniai (bent jau tradicine prasme) yra neskaidomi į temą ir remą: visa jais pateikiama informacija yra nauja, plg. (situacija gatvės kamštyje):

(28) *Kodėl nejudame į priekį? KAŽKOKIA MAŠINA stovi skersai kelio, matyt, avarija.*

Tuo tarpu remos pusėje esančios daiktavardinės frazės referentas dėsningai interpretuojamas kaip naujas, taigi neapibrėžtas, besirutuliojančio diskurso elementas. Toksai konteksto ar pozicijos sakinyje nulemtas reikalavimas daiktavardinei frazei priskirti tam tikrą požymio [$\pm$ apibrėžtas] vertę literatūroje dažnai aprašomas kaip (ne)apibrėžtumo efektas ir atribojamas nuo „tikro“ apibrėžtumo raiškos (žr. Lyons 1999: 27 ir t. t.; plg. Holvoet, Tamulionienė 2006: 30–32). Tačiau klasifikacinis vertinimas nesumenkina tokios apibrėžtumo kategorijos raiškos funkcinės vertės. Atvirkščiai, galėtume teigti, kad artikelių neturinčiose kalbose šie su žodžių tvarka sakinyje susiję „apibrėžtumo efektai“ referencijos koordinavimui yra ne mažiau svarbūs nei atitinkamos leksinės ar morfologinės priemonės. Šiaip ar taip, (25) ir (26) pavyzdžiai aiškiai rodo, kad žodžių tvarkos lietuvių kalbos sakinyje be pasekmių prasminei jo skaidai (vadinasi, ir interpretacijai) keisti negalime: apverstos žodžių tvarkos (26) sakinyje sukeltas neapibrėžtumo efektas gali būti neutralizuotas tik prieš tipiškai reminėje pozicijoje atsidūrusį vardą *Jonukas* įterpus apibrėžtumo deskripciją, rodančią, kad sakinio predikacija apibūdinami anksčiau jau minėto asmens protiniai gebėjimai. Tik taip eksplicitiškai apibrėžta daiktavardinė frazė reminėje pozicijoje gali išlikti sakinio tema.

3.2.6.2. Tokia glaudi aktualiosios skaidos ir su apibrėžtumo raiška sietinios žodžių tvarkos sakinyje sąsaja verčia abejoti anksčiau cituotu tvirtinimu, esą aktualioji skaida ontologiškai nuo žodžių tvarkos sakinyje

¹⁶ Tik generiškai vartojamų daiktavardžių referentų identifikavimas turi kitą nei aktualioji diskurso erdvė kognityvinę bazę. Yra pagrindo teigti, kad atitinkamos daiktavardinės frazės interpretuojamos kaip neapibrėžtos, juolab kad artikelinėse kalbose jos dažnai vartojamos su nežymimuoju artikeliu (Lyons 1999: 233). Tačiau toks „generinis“ neapibrėžtumas tam tikra prasme gali būti prilyginamas apibrėžtumo deskripcijai (plg. Mikulskas 2006: 52–54).

nepriklauso. Juk viena iš efektyvios komunikacijos sąlygų ir yra diskurso esinių koreferentiškumo užtikrinimas. Žinoma, sluoksniuotos aktualiosios skaidos šalininkas išskiriamas pirminės sakinio temos gali ir nesieti su jos referento unikalios identifikacijos presupozicija, mat tokia skaida leidžia atriboti temą nuo jos antecedento. Dėl to tradiciškai išskiriama sakinio tema gali ir nesutapti su sluoksniuotos skaidos pirmine tema, plg.:

(29) *Ar atsimeni aukštą liepą mūsų sodyboje? Vėtra ją nulaužė.*

Remdamiesi tradicine aktualiosios skaidos samprata (29) pavyzdyje antrojo sakinio tema turėtų būti įvardyti įvardį *ją*, kurio apibrėžtumas kyla iš jo koreferentiškumo su antecedentu *aukštą liepą*. Tuomet reminę grupę sudarytų predikacija *vėtra nulaužė*. Taikant sluoksniuotos aktualiosios skaidos metodą subjekto daiktavardis *vėtra* kaip pirminė tema neišvengiamai išskiriamas jau pirmuoju skaidos etapu. Šis daiktavardis, nepaisant jo pradinės padėties sakinyje, yra neapibrėžtas, nes žymi naujai į diskursą įvedamą elementą. Vis dėlto, kad ir nebūdama glaudžiai susijusi su teminės daiktavardinės frazės apibrėžtumu, sluoksniuota aktualioji skaida yra prisirišusi prie tam tikrų žodžių tvarkos sakinyje modelių kitu būdu – reikšdama nuoseklią referencijos ir predikacijos aktų sklaidą.

3.2.6.3. Kaip matysime vėliau, žodžių tvarka sakinyje, aktualioji jo skaida ir atitinkamų daiktavardžių apibrėžtumas ar neapibrėžtumas itin glaudžiai tarpusavyje yra susiję lokatyviniuose, egzistenciniuose ir būti posesyviniuose sakiniuose. Regis, pačios tokių sakinių predikacijos sąlygos yra glaudžiai susijusios su tam tikromis tipinėmis konteksto presupozicijomis. Tokią kontekstinę šių sakinių tipų priklausomybę galima net nurodyti kaip bendrą tipologinį jų bruožą. Kiekvieno iš šių intranzityvinių sakinių tipų subjekto pozicija predikato atžvilgiu priklauso nuo atskiros sakinių tipo aktualiosios skaidos. Kitaip tariant, tokių sakinių predikacijai *resp.* interpretacijai būtina struktūrinė asimetrija, kurią paprastai užtikrina tam tikra gramatinių funkcijų dispozicija, čia išplaukia ne tiek iš predikato semantikos, kuri čia yra itin skurdi, kiek iš konteksto presupozicijų nulemtos aktualiosios skaidos ir atitinkamai kiekvienam minėtam sakinių tipui būdingos žodžių tvarkos. Atvirkščiai, būtent su žodžių tvarka susiję apibrėžtumo ar neapibrėžtumo efektai padeda tinkamai interpretuoti pernelyg bendros reikšmės šių sakinių predikatus. Pavyzdžiui, egzistencinių sakinių veiksmažodžio *būti* tinkama, „egzistencinė“, interpretacija esmiškai

priklauso nuo po jo einančios daiktavardinės frazės (ji lietuvių kalboje yra ir subjektas) neapibrėžtumo, kuris savo ruožtu implikuojamas iš reminės jo padėties žodžio gale ir papildomai dar gali būti žymimas neapibrėžto kiekio genityvu (daugiskaitos ar masės daiktavardžių atveju) ar leksinėmis priemonėmis (plg. *Rūsyje yra KAŽKOKIOS kopėčios*).

3.2.7. Sluoksniuota aktualioji sakinio skaida leidžia maksimaliai atriboti jo temą nuo konteksto presupozicijų. Teigiama, kad toks naujas temos supratimas turi „žymiai didesnę aiškinamąją galią“ (Holvoet 2003: 80). Ši didesnė aiškinamoji galia, matyt, turėtų būti pritaikoma tiek sintaksiniam, tiek ir semantiniam sakinio aprašui. Tačiau toks atribojimas turi savo kainą. Pirma, sluoksniuota aktualioji skaida privalomai išskiria temą (temas) net ir tais atvejais, kai tradiciškai suprantama skaida neįmanoma dėl pernelyg bendrų sakinio presupozicijų. Tokia prasminė sakinio skaida tik atkartoją sintaksinę jo skaidą, tad aktualiąją ją vadinti sunku. Antra, lietuvių kalboje, kur žodžių tvarka sakinyje nėra griežtai fiksuota, nemenka dalis sluoksniuotos aktualiosios skaidos atvejų neišvengiamai nukrypsta nuo gramatinių funkcijų hierarchijos užkoduoto modelio ir tampa „žymėta“. Toks sakinių aktualiosios skaidos žymėtumas dažnai nedera su faktu, kad žodžių tvarka juose atrodo neutrali, t. y. nežymėta. Todėl sluoksniuotos aktualiosios skaidos skirstymas į nežymėtą ir žymėtą, praktiškai ją taikant sakinių analizei, sukelia kai kurių keblumų. Antai lyginant egzistencinių ir lokatyvinių sakinių modelius, atitinkamai *Stalčiuje yra sąsiuvinis* (= 1) ir *Sąsiuvinis yra stalčiuje* (= 2), teigiama, kad jų priešprieša yra susijusi su aktualiosios skaidos nežymėtu modeliu (Holvoet 2005: 140). Suprask, kad tik antrojo, lokatyvinio, sakinio aktualioji skaida yra nežymėta, o pirmojo, egzistencinio, – žymėta, nes jo tema nesutampa su jo veiksnium. Kartu tenka pastebėti, kad kiekvienam iš šių sakinių tipų būdinga savita žodžių tvarka, kuri abiem atvejais atrodo neutrali. Greičiausiai šis faktas straipsnio autorių verčia toliau nagrinėjamo analogiško egzistencinio sakinio *Dėžutėje yra saldainių* (= 3) aktualiąją skaidą laikyti nežymėta, kai šį sakinį prireikia palyginti su išties žymėtais jo variantais *Saldainių dėžutėje yra* (= 7) ir *Saldainių yra dėžutėje* (= 8) (*ibid.*, 141–142).

3.2.7.1. Sluoksniuota aktualioji skaida neparanki praktiniam taikymui dar vienu aspektu: nežymėtasis ir žymėtasis jos variantai paprastai sietini su skirtingais sakinių modeliais, dėl to tokią skaidą sunku susieti su to paties sakinio skirtingomis perskaitymo sąlygomis. Remiantis anksčiau

eksplikuota funkcinės motyvacijos sąvoka, galima būtų atsisakyti sluoksniuotos aktualiosios skaidos skirstymo į žymėtą ir nežymėtą. Suprantama, toks siūlymas prieštarauja pačiai sluoksniuotos aktualiosios skaidos dvasiai, mat dalies sakinių modelių žodžių tvarkos ir atitinkamai aktualiosios jų skaidos motyvacijos tektų ieškoti konteksto presupozicijose. O šiomis presupozicijomis sluoksniuotos aktualiosios skaidos šalininkai remiasi tik žymėtais kontrastinės skaidos ar temos iškėlimo atvejais.

3.2.7.2. Nežinia, kiek yra pagrindo tvirtinti, kad lietuvių kalboje sakinių, kurių tema nesutampa su jų subjektu, žodžių tvarka *resp.* aktualioji skaida dažniau yra motyvuota konteksto presupozicijų nei sakinių, kurių šios figūros sutampa. Iš pirmo žvilgsnio vadinamieji nežymėti aktualiosios skaidos atvejai atrodo mažiau priklausomi nuo konteksto. Tačiau kalboje lengvai galėtume rasti ir priešingų faktų. Įvairių aktualiosios skaidos modelių sąsajų su konteksto presupozicijomis pobūdis lietuvių kalboje dar tirtinas. Tačiau jau dabar galima numatyti sakinių prasminės skaidos praktikoje šiuo atžvilgiu kilsiant kai kurių problemų. Pavyzdžiui, galima spėti, kad be tam tikros presupozicijų tipologijos, kartais gali būti sunku atskirti temos iškėlimo atvejus nuo tiesiog nekanoninės žodžių tvarkos *resp.* aktualiosios skaidos atvejų. Atrodytų, kad šis klausimas sluoksniuotos aktualiosios skaidos šalininkus turėtų mažiausiai kamuoti. Tačiau, regis, nuo gramatinių funkcijų hierarchija grindžiamo modelio nukrypstančią aktualiąją sakinio pavadinus žymėtąja problema tik užmaskuojama, bet išlieka aktuali. Vis dėlto preliminarai keletą nekanoninių pavyzdžių analizė rodo, kad pernelyg nuogąstauti dėl panašaus pobūdžio problemų nereikia, plg.:

(30) *Juoza grauzia sąžinė.*

(31) *Kaimyną išvežė greitoji.*

(32) *Mamai pakilo (kraujo) spaudimas.*

(33) *Pušį išvertė vėjas.*

Sluoksniuota aktualioji šių sakinių skaida turėtų būti laikoma žymėta, nepaisant įprastos žodžių tvarkos juose. Pastebėtina, kad lietuvių kalboje toks temos sutapimas su tiesioginiu ar netiesioginiu objektu nebūtinai sietinas su temos iškėlimu¹⁷. Pastarajai interpretacijai būtina specifinė, su

¹⁷ Anglų kalbos sakinyje, kur žodžių tvarka yra griežtai fiksuota, kraštutinė kairioji objekto pozicija neišvengiamai žymi temos iškėlimą (*fronting, topicalization*) ir signa-

modalumu susijusi presupozicija (Holvoet 2003: 94–95), temos iškėlimas dažnai paryškimas tam tikru segmentiniu rodikliu, plg.:

(34) *Kaip po to įvykio jaučiasi Juozas? Juozą (tai) graužia sąžinė.*

Žodžių tvarkos natūralumas ypač akivaizdus (30)–(32) sakiniuose, kurių tema pasirenkami žmonės. Pagrįstai galėtų būti manoma, kad tokie sakinių modeliai yra motyvuoti ne tik atitinkamų konteksto presupozicijų, bet ir adekvatumo įprastoms gyvenimiškoms situacijoms. Natūralu, kad kur kas daugiau kalbos sakiniiais ištariamų predikacijų yra skirtos asmenims nei daiktams ar abstrakcijoms. Atvirkščio temos pasirinkimo tam tikru nenatūralumu nesunku įsitikinti, plg.:

(35) *?Sąžinė graužia Juozą.*

Šio sakinio „neutralus“ perskaitymas, kai subjekto daiktavardis *sąžinė* kartu reikštų nežymėtą temą, yra sunkiai įsivaizduojamas. Jis natūraliai skamba tik tam tikrame specifiniame kontekste, kuriame *Juozu* įvardijamas asmuo yra naujas diskurso elementas, taigi yra sakinio rema. Natūralu laukti, kad Juozo vardas (35) sakinyje būtų ištartas su kontrastiniu kirčiu, t. y. *Sąžinė graužia JUOZA, (o ne Petrą)*. Beje, ta pati informacija gali būti perteikiama ir gyvumo hierarchijai artimesne žodžių tvarka sakinyje, plg.:

(36) *(Tai) JUOZA graužia sąžinė.*

(33) sakinyje žodžių tvarka yra tokia pati kaip pirmuose trijuose sakiniuose, tačiau jo aktantų semantika teikia mažiau pagrindo „inherentinei“ sakinio asimetrijai, mat abu jie neturi gyvumo požymio ir, regis, bent jau šiuo atžvilgiu apytikriai vienodai gali pretenduoti į temos vaidmenį, plg.:

(37) *Vėjas išvertė pušį.*

Atrodo, kad (33) ir (37) sakinių temos pasirinkimas priklauso tik nuo konteksto presupozicijų, tačiau tiek vienas, tiek ir kitas sakinyss lengvai gali būti perskaitomas „neutraliai“ ir jo aktualioji skaida atitinkamai gali būti laikoma nežymėta. Kitaip tariant, abiem atvejais temos poziciją sakiniuose užima apibrėžtos daiktavardinės frazės, nors, savaime supran-

lizuoja apie žymėtą aktualiąją skaidą, pvz. , *Bill I admire; That friend of yours I really don't like.* (plg. Lyons 1999: 230).

tama, jų apibrėžtumą pagrindžiantys antecedentai skiriasi. Nors (33) ir (37) pavyzdžiuose gramatinių funkcijų pasiskirstymas yra vienodas, taigi tapati ir sintaksinė jų struktūra, bet semantiniu atžvilgiu juos galėtume laikyti atskirais sakiniais dėl diametraliai priešingos aktantų daiktavardžių apibrėžtumo dispozicijos juose. Tuo tarpu (35) ir (36) sakiniai semantiniu atžvilgiu yra tapatūs, nors jų žodžių tvarka skiriasi panašiai kaip ir pirmųjų dviejų. O (30) ir (36) pavyzdžius reikėtų laikyti skirtingomis to paties sakinio modelio konceptualizacijomis, mat jų semantinis kontrastas pareina nuo skirtingos aktualiosios jų skaidos, kuri yra nežymėta pirmuoju atveju ir žymėta (kontrastinė) antruoju.

Trumpa sakinių, kurių žodžių tvarka yra priešinga tranzityvinio sakinio kanonui, analizė rodo, kad žymėtuosius aktualiosios skaidos atvejus – ar tai būtų kontrastinė skaida, ar temos iškėlimas – atskirti nuo nežymėtųjų nėra ypatingai keblu.

3.3. Metodologinio pobūdžio problemas, kylančias iš pernelyg glaudžios sluoksniuotos aktualiosios skaidos ir sintaksinių figūrų distribucijos tarpusavio sąsajos, kognityvinėje gramatikoje padeda spręsti naujais pagrindais apibrėžiami sakinio subjektas ir objektas. Tai leidžia temą laikyti išimtinai diskurso kategorija, subjektui paliekant pagrindinio sakinio aktanto vaidmenį. Apie būtinybę skirti sakinio temą ir subjektą, nepaisant lingvistinėje literatūroje dažnai pabrėžiamo tam tikro jų tapatumo, neseniai prabilo ir pats Kognityvinės Gramatikos Pagrindų autorius Ronaldas Langackeris (2001: 11–48). Diskusiją dėl aktualiosios sakinio skaidos norėčiau užbaigti trumpai atpasakodamas jo nuostatas šiuo klausimu. Iškart reikėtų pastebėti, kad šis autorius neneigia tam tikro funkcinio temos ir subjekto bendrumo, kuriam paliudyti ne vieno pastarojo meto kalbininko darbuose yra pateikta įtikinamų duomenų. Tačiau analitiniais tikslais šios kategorijos turėtų būti atibojamos, nepaisant to, kad kartais, kraštutiniais atvejais, jas gali realizuoti tas pats sakinio struktūros elementas.

3.3.1. Prielaidas tokiam atibojimui kognityvinėje gramatikoje sukuria naujais, psichologiniais, pagrindais apibrėžiamos pagrindinės sakinio sintaksės figūros – subjektas ir objektas. Finitiniu sakiniu profiliuojamo proceso esmę sudaro jo veiksmažodžiu reiškiamo santykio dinamiškas konceptualizavimo pobūdis, kuris, be kita ko, leidžia kalbėti apie tam tikras procesinio laiko sąnaudas. Būtent šios laiko sąnaudos pirmiausia ir pagrindžia veiksmažodžiu reiškiamo santykio asimetriją. Šios asimetrijos

kraštinius taškus fiksuoja (asimetriją įformina) vadinamosios pirmojo ir antrojo kognityvinio iškilumo figūros – trajektorius (*trajectory*) ir riboženklis (*landmark*). Abi šios figūros ar bent viena iš jų – trajektorius (intranžityvinio veiksmožodžio atveju) yra neatskiriami veiksmožodžio konceptualiosios struktūros elementai. Jie suprastini kaip nominalinės referencijos bendriausia prasme atskaitos taškai, be kurių sunkiai yra įsivaizduojamas bet kuris procesas. Kognityviniais terminais apibrėžiamas veiksmožodinio santykio trajektorius ir riboženklis ir sudaro pagrindinių gramatinių funkcijų – subjekto ir objekto – konceptualųjį pamatą. Papildomos semantinės šių sintaksinių figūrų charakteristikos (vadinamieji archetipiniai agento, patiento, muverio, instrumento, eksperienčerio vaidmenys) indukuojamos iš kalbos vartosenos, kurioje atsispindi atitinkamų kognityvinių modelių (pagrindinis jų – ENERGIJOS PERDAVIMO GRANDINĖS ICM – buvo minėtas anksčiau) prototipiniai dalyviai.

3.3.2. Dabar trumpam sugrįžkime prie sluoksniuotos aktualiosios sakinio skaidos. Ji, kaip prisimename, faktiškai yra susijusi su sakinio procesingo problemomis, o ne su diskurso logika. Sluoksniuotos aktualiosios skaidos sąvoką pagrindžiantis teiginys, kad vienu metu neįmanomi du referencijos aktai, yra sietinas su dėmesio koncentravimo specifika, taigi turi psichologinį pamatą. Kartu jis netiesiogiai nurodo į sudėtinės (sintaksinės) struktūros konceptualizavimui svarbų laiko parametą. Būtent šio procesinio laiko sąnaudos ir lemia, kad aktualiojoje skaidoje įmanomos skirti pirminės ir antrinės temos. Nesunku pastebėti, kad jos savo esme yra labai artimos kognityvinėje gramatikoje skiriamoms santykinio iškilumo figūroms – trajektoriui ir riboženkliui. Būtent jų dispoziciją gramatiškai ir koduoja sakinio subjektas ir objektas. Formaliai šis kodavimas pasireiškia nominatyvo *resp.* akuzatyvo linksniais arba atitinkama žodžių tvarka. Taip pat nesunku pastebėti, kad tie patys daiktavardinės frazės „inherentiniam temiškumui“ svarbūs parametrai sudaro ir sakinio subjekto gramatinę charakteristiką. Iš to, kas pasakyta, tampa aišku, kad sakinio subjektą ir objektą apibrėžus kaip pirmojo ir antrojo kognityvinio iškilumo sintaksinio santykio figūras, šios sąvokos iš esmės perima sluoksniuotos aktualiosios skaidos metu išskiriamų pirminės ir antrinės temų funkcijas, o pati temos sąvoka taip atpalaiduojama analitinėms diskurso reikmėms. Kitaip tariant, kognityvistų įsivestos trajektoriaus ir riboženkliaus sąvokos išsprendžia sluoksniuotos aktualiosios skaidos šalininkams svarbias, iš

referencijos vs. predikacijos dichotomijos kylančias, sakinio procesingo problemas.

3.3.3. Taip suprantamas temos ir subjekto sąvokas vienija jų apibrėžiamų daiktavardinių frazių bendra – atskaitos taško – funkcija. Tik šią funkciją temos ir subjekto daiktavardžiai atlieka kiekvienas savo dominijose. Vienos temos dominiją gali sudaryti nuo vieno iki visos virtinės sakinių. Būtent jų visų reiškiamų propozicijų turinį ir padeda tinkamai interpretuoti tas pats teminis daiktavardis. Subjekto, kaip atskaitos taško, dominija neperžengia sakinio ribų. Kitaip sakant, subjekto daiktavardis padeda deramai suvokti veiksmažodžiu reiškiamo santykio turinį. Antrasis pagal svarbą šiuo atžvilgiu yra sakinio objektas. Tad interpretuojant sakiniu reikšiamos propozicijos turinį subjekto ir objekto daiktavardžiai sudaro savotišką atskaitos taškų grandinę, palyginamą su tomis, kurias sudaro sudėtinių posesyvinių ar lokatyvinių konstrukcijų elementai (plg. *mano motinos sesers vyro advokatas*; Lietuvių kalbos gramatikos darbų *trečiąją tomą rasi svetainėje, šoninės knygų spintos viršutinėje lentynoje, greta išrikiuotų žurnalo Acta Linguistica Lithuanica numerių*).

3.3.4. Temos ir subjekto sąvokas atriboti padeda ne tik skirtingos atskaitos taškais einančių jų daiktavardžių dominijos, sutampančios tik ribiniu atveju, bet ir skirtinga šių atskaitos taškų padėtis jų dominijų atžvilgiu. Temos daiktavardis paprastai lieka savo sukuriamo interpretacinio lauko išorėje. Į jo, kaip atskaitos taško, dominiją sakiniai įtraukiami paisant vien tik diskurso raidos vidinės logikos. Tuo tarpu atskaitos taško funkciją atliekantis subjekto daiktavardis yra imanentinis sakinio struktūros elementas. Šis elementas abstrakčiu pavidalu glūdi jau pačioje veiksmažodžio sąvokoje (konceptualiojoje jo struktūroje), o sudarant finitinį sakinį ir parenkant jo koduojamą situaciją atitinkančius aktantus tik semantiškai patikslinamas.

3.3.5. Jei manysime, kad bendra tema padeda deramai suprasti visos virtinės sakinių reiškiamų propozicijų turinius, tai kiekviename iš šių sakinių rasime daiktavardinę frazę (dažnai įvardinę jos variantą), koreferentišką su ta tema¹⁸. Galėtume tarti, kad tokia tema funkcionuoja kaip visų

¹⁸ Tokia padėtis yra kiek idealizuota. Kalboje į bendros temos interpretacinį lauką (ypač jei imsime ištisą pastraipą) gali būti įtraukiami ir tokie sakiniai, kuriuose temai koreferentiška daiktavardine fraze yra nepasakoma ir gali būti apytikriai atkuriamas tik implicitiškai.

šių daiktavardinių frazių bendras antecedentas. Kalbamos daiktavardinės frazės tampa savotiškais atramos taškais (*pivots*), leidžiančiais sakiniams predikuojamas savybes priskirti tinkamam referentui, kurį ir nurodo tema. Suprantama, kad ši koreferentinė daiktavardinės frazės funkcija išryškėja tik diskurso eigoje. Remdamasis preliminariais savo pastebėjimais Langackeris (2001: 12–13) mano, kad koreferentinei atramos taško funkcijai pirmieji kandidatai eilės tvarka yra subjektas, objektas arba šių dviejų posesorius. Jo įsitikinimu, išsamesni tyrimai šią tendenciją tik patvirtintų. Anksčiau aptarti duomenys rodo, kad lietuvių kalbos sakinio pradžioje gana įprasta pasakyti tiesioginį ar netiesioginį objektą. Šis faktas leidžia spėti, kad lietuvių kalboje Langackerio sudaryta sakinio dalių – kandidatų atramos taško funkcijai atlikti – hierarchija veikiausiai yra ne tokia griežta, plg.:

(38) *Turėtumėte paragauti mūsų pyrago:*

- (a) *čia JIS kepamas pagal ypatingą receptą,*
- (b) *čia JI kepa pagal ypatingą receptą,*
- (c) *čia JO TEŠLA užmaišoma pagal ypatingą receptą,*
- (d) *čia JO TEŠLĄ užmaišo pagal ypatingą receptą.*

Iš pirmo žvilgsnio nelengva pasakyti, kuriam iš komentaro variantų kalboje teikiama pirmenybė. Plg. dar:

(39) *Vakar tėvą parsivežėme iš ligoninės. Prieš savaitę JAM ten sėkmingai pašalino apendiksą.*

(40) *Šiandien Lietuvos - Rusijos pasienyje sulaikyti įtartini asmenys. Iš JŲ konfiskuotas didelis kontrabandinių cigarečių kiekis.*

Tvirčiau apie sakinio dalių pasirinkimo koreferentiniam atramos taško vaidmeniui prioritetus galėtume kalbėti tik atlikę išsamesnius tyrimus.

3.4. Apibendrinami šią kiek užsitęsusią diskusiją aktualiosios sakinio skaidos tema, galime pasakyti, kad kognityvinės gramatikos raida ne tik suteikia galimybę naujai apibrėžti temos sąvoką išimtinai diskurso analizės reikmėms, bet ir leidžia aiškiau skirti nežymėtuosius ir žymėtuosius sakinio prasminės skaidos atvejus. O tai padeda geriau modeliuoti ir tos pačios sintaksinės struktūros alternatyvaus „perskaitymo“ sąlygas.

4. Į prasminę sakinio skaidą žvelgdami lanksčiau, nei tai leidžia sluoksnuotos aktualiosios skaidos samprata, atidžiau paanalizuokime egzistenci-

nių ir lokatyvinių sakinių su predikatu *būti* semantiką ir sintaksę. Anksčiau esame pastebėję, kad tos pačios sintaksinės struktūros (tos pačios gramatinių funkcijų distribucijos) sakinio skirtingas konceptualizavimas tam tikru mastu priklauso ir nuo jo aktualiosios skaidos. Dabar pabandykime atsakyti į klausimą, ar žymėta aktualioji sakinio skaida gali pakeisti sakinio tipą.

4.1. Pradžioje prisiminkime, kas apie kalbamų tipų sakinius sakoma aptariamame straipsnyje (Holvoet 2005: 139–147). Čia analizuojamus sakinius perrašykime kaip (41) ir (42):

(41) *Stalčiuje yra sąsiuvinis.* (= 1)

(42) *Sąsiuvinis yra stalčiuje.* (= 2)

Šie du sakiniai sudaryti, regis, iš tų pačių semantinių elementų. Straipsnio autoriaus teigimu, bendras jų bruožas yra tas, kad ir vienas, ir kitas reiškia „tam tikro dalyko buvimą tam tikroje vietoje“. Kaip rašo autorius, „(1) ir (2) sakinių priešprieša nepasireiškia skirtingu gramatinių funkcijų pasiskirstymu: abiem atvejais tas pats vardažodis (*sąsiuvinis*) eina veiksniu. Priešprieša susijusi su sakinio aktualiaja skaida, arba tiksliau – su jo nežymėtu modeliu <...> Egzistenciniame sakinyje temą sudaro vieta, kurioje teigiama esant tam tikrą daiktą; remą sudaro teiginys apie šio daikto egzistenciją. Lokatyviniame sakinyje daikto egzistencija suponuojama, o reminį teiginį sudaro tik jo buvimas tam tikroje vietoje“ (*ibid.*, 140). Toliau jis teisingai pastebi, kad aktualiosios skaidos skirtumas nėra vienintelis šių sakinių skirtumas. Iš tikrųjų tų skirtumų, pasak straipsnio autoriaus, esama ir daugiau – „visų pirma jie susiję su veiksmožodžio *būti* reikšme. Egzistenciniame sakinyje šio veiksmožodžio reikšmė yra būtent egzistencinė – jis teigia daikto (būtybės) egzistenciją“ (*ibid.*, 140–141).

4.1.1. Taip tvirtinant tuo pačiu pripažįstama, kad aktualiosios skaidos skirtumas nėra vienintelė šių sakinių semantinio kontrasto priežastis. Tačiau lieka neaiškos aplinkybės, kurios skatina (41) sakinyje veiksmožodžiui *būti* suteikti būtent „egzistencinę“ reikšmę, kai (42), lokatyviniame, sakinyje šio veiksmožodžio reikšmę, autoriaus žodžiais, „apskritai sunku nurodyti“ (*ibid.*, 141). Nesunku įsitikinti, kad subjekto daiktavardžio apibrėžtumas lokatyviniame sakinyje ir jo neapibrėžtumas egzistenciniame sakinyje išlieka vieninteliai pastovūs, nuo aktualiosios skaidos nepriklausomi (ta prasme, kad jos atžvilgiu yra pirminiai), šių sakinių semantinės struktūros elementai, leidžiantys jų veiksmožodžius atitinkamai konceptualizuoti, t. y.

suteikti jiems „lokalizavimo“ reikšmę pirmuoju atveju ir „egzistencinę“ reikšmę antruoju. Norint paaiškinti „egzistencinės“ veiksmazodžio *būti* interpretacijos sąsają su postverbinės daiktavardinės frazės neapibrėžtumu, užtenka pasigilinti į pačios egzistencijos predikacijos ontologiją. Regis, teigti kurio nors esinio egzistenciją įmanoma tik tuomet, kai abejojama dėl jo statuso tikrovėje. Pagrįstai galėtume tarti, kad formaliai ši ontologiškai būtina abejonė reiškia minėtos daiktavardinės frazės neapibrėžtumu (ne veltui šis su egzistencijos predikacija sietinas (ne)apibrėžtumo efektas yra plačiai aptartas literatūroje; žr. Lyons 1999: 236–246). Žinoma, taip teigiant nereikėtų pamiršti, kad pagrindinė apibrėžtumo deskripcijos funkcija yra užtikrinti daiktavardinės frazės denotato koreferentiškumą aktualiojoje diskurso erdvėje, arba, paprasčiau tariant, nurodyti daiktavardinės frazės ir jos antecedento referentų tapatumą. Anksčiau buvo parodyta, kad lietuvių kalbos sakinyje postverbinės daiktavardinės frazės neapibrėžtumas prototipiškai implikuojamas iš reminės jo pozicijos. Atidesnis žvilgsnis į egzistencijos predikacijos raišką leidžia patikslinti, kad tokia su aktualiaja sakinio skaida ir ją atitinkančia žodžių tvarka sietina daiktavardinės frazės neapibrėžtumo indikacija tik ikoniškai atliepia ontologines kalbamos propozicijos sąlygas, bet tiesiogiai su tos frazės referento padėtimi tikrovėje nėra susijusi. Juk pati apibrėžiamoji deskripcija tereiškia į diskursą jau įvesto ar naujai įvedamo daiktavardinės frazės referento unikalios identifikacijos galimybes. Akivaizdu, kad kurio nors esinio statusas tikrovėje ir jo, kaip daiktavardinės frazės referento, statusas diskurso erdvėje nėra tapatūs dalykai: apibrėžtos daiktavardinės frazės referentas gali būti instancijuotas bei identifikuotas ir mentalinėje (pavyzdžiui, prielaidų, spėjimų, ekspektacijų) erdvėje. Tačiau apie egzistencinių sakinių raiškos ikoniškumą leidžianti kalbėti stipri jų propozicijos ir postverbinės daiktavardinės frazės neapibrėžtumo koreliacija perša mintį, kad minėtieji statusai kalbančiųjų sąmonėje dažnai tapatinami. Paprastai nėra pagrindo abejoti dėl apibrėžtos daiktavardinės frazės referento egzistencijos tikrovėje, sakytume, ji „naiviai“ suponuojama. Ir atvirkščiai, naujai į diskursą įvedamas (neapibrėžtos daiktavardinės frazės) referentas tokios „egzistencinės“ presupozicijos neturi, tad prireikus ji gali būti teigiama.

4.1.2. Prototipiniu egzistencinės propozicijos ir postverbinės daiktavardinės frazės neapibrėžtumo koreliacijos pobūdžiu galime įsitikinti pabandę įsivaizduoti, kad (41) sakinyje teigiama ne bet kurio, o konkretaus (neseniai

pokalbyje minėto) sąsiuvinio egzistencija (t. y. buvimas stalčiuje). Tokia sakinio interpretacija yra įmanoma, bet mažiau tikėtina, plg.:

(43) *Ar stalčiuje yra sąskaitų sąsiuvinis?*

(a) *?Taip, stalčiuje yra tas sąsiuvinis.*

(b) *Taip, tas sąsiuvinis stalčiuje yra.*

Šis pavyzdys, be kita ko, rodo, kad apibrėžtą daiktavardinę frazę, patvirtinant jos referento egzistenciją, įprasčiau sakyti sakinio pradžioje. Tai ir suprantama, nes (b) sakinio remą tesudaro tą patvirtinimą reiškiantis veiksmažodis *yra*.

4.1.3. Jeigu (41) sakinyje vis dėlto kalbama apie konkretų, anksčiau minėtą, sąsiuvinį, tai jame reiškiamą vietą greičiausiai bus pabrėžiama kontrastiniu kirčiu, plg.:

(44) *STALČIUJE yra sąsiuvinis, (bet ne ant stalo).*

Nesunku pastebėti, kad šis sakinyje aktualiosios skaidos atžvilgiu yra žymėtasis (42), lokatyvinio, sakinio variantas: tą rodo ne tik kontrastinis remos (*STALČIUJE*) kirtis, bet ir neįprasta jos padėtis žodžio pradžioje. Taigi (44) sakinyje nieko bendro su egzistenciniu teiginiu neturi.

4.1.4. Jeigu teisingai siejame egzistencijos predikacijos ontologines sąlygas su postverbinės daiktavardinės frazės neapibrėžtumu, tai bent iš pirmo žvilgsnio sunku paaiškinti visai įprastą inherentiškai apibrėžtais laikomų tikrinių vardų vartojimą egzistenciniuose sakiniuose, plg.:

(45) *Kambaryje yra Jonas.*

Bet taip vartojamo vardo inherentinis apibrėžtumas tereiškia, kad jo turėtojas yra pažįstamas pašnekovams. Toks apibrėžtumas yra semantinės prigimties (jo pamatą sudaro TIKRINIŲ VARDŲ ICM) ir jis jokių būdu nenurodo į koreferentišką daiktavardinę frazę aktualiojoje diskurso erdvėje, arba, kitaip tariant, jis neimplikuoja antecedento. Kadangi ši implikacija yra būtina daiktavardinės frazės temiškumo sąlyga, jos neturėdamas tikrinis vardas laisvai gali užimti reminę poziciją egzistenciniame sakinyje.

4.1.5. Tikrinių vardų vartojimo egzistenciniuose sakiniuose specifika paryškina dar vieną šių sakinių ikoniškumo aspektą. Naiviam pasaulėvaizdyje žmogaus ar apskritai gyvo padaro egzistencijos klausimas tapatinamas su jo gyvybės klausimu: negyvas žmogus neegzistuoja! Aptariamo tipo

sakiniuose teigiant asmens, vardo turėtojo, egzistenciją retai kada turima omenyje jo gyvybė: egzistencija čia suprastina kaip to asmens buvimas tam tikroje vietoje. Na, o to asmens gyvumas, t. y. egzistencija apskritai, tokio tipo sakiniuose dažniausiai nekvestionuojamas, jis tiesiog suponuojamas, arba priimamas kaip duotybė. Taip, kalbėdami apie asmenis, galėtume skirti jų egzistavimą (buvimą) kurioje nors vietoje ir egzistavimą (gyvenimą) apskritai. Teigiant daiktų egzistenciją kalbamo tipo sakiniuose, paprastai ji taip pat lokalizuojama. Tik šiuo atveju, regis, daiktų buvimas kurioje nors vietoje sutapatinamas su jų egzistavimu pasaulyje apskritai.

4.1.6. Iš šių pastebėjimų galime padaryti vieną svarbią išvadą: egzistenciniuose sakiniuose su veiksmažodžiu *būti* retai kada kalbama apie daikto ar asmens egzistenciją apskritai, jų egzistencijos teigimas kalbovui resp. klausovui yra svarbus tik tiek, kiek šie objektai yra jiems pasiekiami arba prieinami jų kontrolei. Kitaip tariant, tokių sakinių predikato (*būti*) „egzistencinė“ reikšmė prototipiškai implikuoja beneficentą. Jeigu tai yra tiesa, tai visai suprantamas posesyvinės *mihi est* tipo konstrukcijos atsiradimas ir vartoseną greta egzistencinių veiksmažodžio *būti* sakinių. Taip pat yra lengvai paaiškinama ir lokatyvų vartoseną pastaruosiuose: objekto buvimo vietos nurodymas kartu žymi ir jo prieinamumo laipsnį.

4.1.7. Pagrįstai galėtume manyti, kad prototipiškai lokalizuojamą kurio nors daikto egzistenciją aptariamo tipo sakiniuose ikoniškai atliepia jį įvardijančio daiktavardžio neapibrėžtumas, o veikiau – tokiu būdu reiškiamas jo netemiškumas, kuris signalizuoja, kad tas daiktavardis aktualiojoje diskurso erdvėje neturi antecedento. Kitaip tariant, daiktas, kurio egzistencija teigiama tokiam sakinyje, paprastai į diskursą įvedamas pirmą kartą. Toksai tikrovėje lokalizuoto daikto egzistencijos ir aktualiojoje diskurso erdvėje „nelokalizuoto“ daiktavardžio (jo referentas šioje erdvėje nėra unikalčiai identifikuojamas) ikoniškumas yra atvirkštinis. Nesunku suprasti, kad jo pamatą sudaro daikto prieinamumo pokalbio dalyviams tikrovėje sutapatinimas su atitinkamo daiktavardžio referento „prieinamumu“ (t. y. atpažįstamumu) aktualiojoje diskurso erdvėje. Atsižvelgiant į visa tai, aptariamo tipo egzistencinių sakinių aktualioji skaida ir ją atitinkanti žodžių tvarka juose gali būti laikomos funkciškai motyvuotomis. Todėl nežymėtu pelnytai gali būti vadinamas ne tik (42), lokatyvinis, sakiny, bet ir atvirkštinės žodžių tvarkos (41), egzistencinis, sakiny.

4.2. Atvirkštinė aktualioji skaida yra pirmiausia į akis krentantis skiriamasis aptariamo tipo egzistencinių ir lokatyvinių sakinių bruožas. Jeigu šis bruožas yra esminis tipologinei jų klasifikacijai, tai įvairūs žymėtos aktualiosios šių sakinių skaidos variantai neturėtų tiek pakeisti jų reikšmės, kad keistųsi ir sakinio tipas, t. y. egzistencinis sakinytaptų lokatyviniu ar atvirkščiai. Tokie pavyzdžiai, kaip anksčiau minėtas (44), neturėtų klaidinti. Nors šio sakinio žodžių tvarka yra tokia pati kaip ir (41), egzistencinio, sakinio, nekorektiška jį būtų su pastaruoju gretinti, nes faktiškai jis yra žymėtasis (42), lokatyvinio, sakinio variantas. Regis, kalbamų sakinių tipologinę priklausomybę jų aktualioji skaida ir ją atitinkanti žodžių tvarka lemia tiek, kiek ji padeda išreikšti ar atpažinti jų subjekto daiktavardžio neapibrėžtumą vienu atveju ir apibrėžtumą kitu¹⁹. Pavyzdžiui, lokatyviniame sakiniui būdinga teminė subjekto daiktavardžio padėtis (42) sakinio pradžioje kartu nurodo ir būtiną lokacijos raiškai to daiktavardžio apibrėžtumą: tik identifikuotas referentas gali būti lokalizuojamas. Norėdami tokį sakinį interpretuoti kaip egzistencinį, pirmiausia turime „panaikinti“ jo subjekto daiktavardžio apibrėžtumą. Tai paprastai įmanoma tik jam kontrastiniu kirčiu suteikiant reminį statusą, plg.:

(46) *SĄSIUVINIS yra stalčiuje, (o ne pieštukas).*

Bet šis sakinyt yra (41), egzistencinio, sakinio žymėtasis variantas.

4.3. Kai subjekto daiktavardžio apibrėžiamoji deskripcija reiškiam eksplicitiškai, tipologinė kalbamų sakinių nepriklausomybė nuo žymėtos aktualiosios jų skaidos yra dar akivaizdesnė. Bent jau taip esti, kai daikta-

¹⁹ Plg.:

(i) *Antanas namo grįžo vėlai vakare. VAIKINAS buvo visai nusivaręs nuo kojų.*

(ii) *Sigitas parsirado tik naktį. BRIGADININKĄ iki namų pavėžėjo bendradarbiai.*

Nesunku pastebėti, kad sakinio pradžioje esančią atraminę daiktavardinę frazę nuo antecedentinės temos fonologineje sekoje skiria trumpiausias galimas atstumas. Pagrįstai galėtume manyti, kad taip ekonomiškiausiu būdu užtikrinama jos koreferentiškumui būtina apibrėžta interpretacija. Nors apibrėžtumas yra esminis atraminės daiktavardinės frazės, tradiciškai vadinamos tiesiog tema, bruožas, nederėtų šios aktualiosios skaidos figūros sutapatinti su apibrėžta daiktavardine fraze – šios sąvokos apibrėžiamos skirtingais pagrindais. Suprantama, kad su daiktavardinės frazės preverbiniu apibrėžtumu ir postverbiniu neapibrėžtumu koreliuojanti aktualioji sakinio skaida yra nežymėta. Faktiškai tik tokia aktualioji skaida galėtų būti laikoma tipologiniu atžvilgiu klasifikuojamų sakinių semantinės struktūros savastimi.

vardinės frazės neapibrėžtumą egzistenciniuose sakiniuose žymi neapibrėžto kiekio genityvas, plg.:

(47) *Stalčiuje yra sąsiuvinių.*

Šis sakinytis galėtų būti atsakymas į klausimą *Kas yra stalčiuje?* Tokio sakinio subjekto daiktavardį iškėlus į temą, jo egzistencinis pobūdis išlieka lengvai suvokiamas, plg.:

(48) *Ar dar yra (kur) sąsiuvinių? Sąsiuvinių (tai) yra (stalčiuje).*

Šio sakinio remą tebesudaro egzistenciją teigiantis predikatas *yra*. Tos pačios žodžių tvarkos sakinytis gali turėti ir kitos rūšies žymėtą aktualiąją skaidą kaip remą kontrastiniu kirčiu išskiriant tik vietą (*STALČIUJE*). Žinoma, tokio sakinio presupozicija yra kiek kita, plg.:

(49) *Kur (dar) yra sąsiuvinių? (Jų (= sąsiuvinių) yra) STALČIUJE.*

Įdomu, kad tokios skaidos sakinio egzistencinis predikatas atsiduria teminėje pusėje, taigi turi presupozicijos statusą. Į tai atkreipia dėmesį ir Holvoetas (2005: 142) nagrinėdamas analogišką sakinį *Saldainių yra dėžutėje* (= 8). Nors tokių kaip (49) ir (= 8) sakinių aktualioji skaida primena atitinkamų lokatyvinių sakinių aktualiąją skaidą, juos, pritardami Holvoetui, galėtume laikyti egzistenciniais sakiniais. Ir štai kodėl: šiuose sakiniuose presuponuojama daiktavardinės frazės referento egzistencija yra kito pobūdžio nei lokatyviniuose sakiniuose. Pastaruosiuose dėl lokalizuojamo referento tikrovės (t. y. dėl jo egzistavimo tikrovėje) neabejojama. O pirmuosiuose sakiniuose daroma tik prielaida dėl jų subjekto daiktavardžio referento egzistavimo tikrovėje. Galėtume net tarti, kad šio referento egzistencija yra presuponuojama tik prielaidų, arba spėjimų, mentalinėje erdvėje. Į tokios hipotetinės egzistencijos presupoziciją aiškiausiai nurodo neapibrėžto kiekio genityvas. Neabejotinai tokių kaip (49) ir (= 8) sakinių funkcija yra šią spėjamą daiktavardinės frazės referento egzistenciją patvirtinti. Vis dėlto tenka pastebėti, kad šis egzistencijos patvirtinimas kalbamuose sakiniuose reiškiamas savitai. Tikėtina, kad į (49) pavyzdyje keliamą klausimą dažniausiai sulauksime atsakymo – *stalčiuje*. Tačiau vienas pats lokatyvas spėjamos daikto egzistencijos patvirtinti negali, tik kartu su veiksmažodžiu *būti* (prisiminkime, kad jeigu daiktas *KUR* NORS *YRA*, tai jis *YRA APSKRITAI*). Vadinasi, nors (49) sakinyje predikatas *yra* priklauso

temai, su remoje esančiu lokatyvu *stalčiuje* jis sudaro vieną predikatą. Bendriau šį predikatą galėtume perteikti kaip *būti kame*. Nors formaliai toks predikatas primena tipišką lokatyvinių sakinių predikatą (plačiau žr. Holvoet, Čižik-Prokaševa 2005: 74–78), tačiau dėl savo diskurso lygmeniu išryškėjančios papildomos funkcijos – patvirtinti spėjamą referento egzistenciją – jis laikytinas egzistenciniu. Taip teigdami faktiškai galėtume priarti Holvoeto (2005: 142, 2 išnaša) pateikiamai galimai alternatyviai (= 8) sakinio interpretacijai, pagal kurią jo predikatu yra sinkretiškai reiškiamas ir egzistencija, ir lokacija. Kitaip tariant, veiksmažodis *būti* šiame sakinyje yra tuo pačiu metu ir egzistencinis, ir lokatyvinis. Tuomet tokių kaip (49) ir (=8) sakinių tipą galėtume apibūdinti kaip tarpinį tarp egzistencinių ir lokatyvinių. Bet tuomet ir turėtume pripažinti, kad žymėtoji aktualioji skaida gali bent jau stipriai „paplauti“ sakinio tipologinės priklausomybės pamatus. Šiaip ar taip, jeigu tokius sakinius, vadovaudamiesi labiau funkciniais nei formaliais sumetimais, vis dėlto priskirsime egzistenciniam tipui tai vargu ar nenusižengdami kalbos faktams galėsime juose privalomus lokatyvus vadinti periferinėmis (ar fakultatyviosiomis) sakinio dalimis (plg. Holvoet 2005: 146).

4.4. Taigi, kad ir kaip varijuotų prasminės skaidos atžvilgiu, egzistenciniai sakiniai išlieka egzistenciniais, o lokatyviniai – lokatyviniais. Pati viena žymėta aktualioji skaida nepajėgi pakeisti tipologinės jų priklausomybės. Toliau matysime, ar šis teiginys yra pritaikomas plačiau.

5. Pagaliau galime pereiti prie tokių kaip (1) ir (2) sakinių analizės. Paprastumo dėlei aptarsime tik pirmąjį iš jų, pateikdami jį kaip (50):

(50) *Onutės žalios akys.*

Aptardamas struktūrinį tokių kaip (50) sakinių išskirtinumą Holvoetas pastebi, kad būdvardinio modifikatoriaus juose praleisti negalima, „nes greičiausiai jokiomis aplinkybėmis žodžių sekų *Onutės akys*, *Petro charakteris* negalėtume laikyti sakiniiais“. Pasak straipsnio autoriaus, „<...> būdvardis čia būtinas todėl, kad jis išreiškia pagrindinį sakinio predikatą“ (Holvoet 2005: 153). Iš tiesų šis teiginys yra teisingas tik tada, jeigu būdvardis aptariamame sakinyje yra suvokiamas kaip predikatyvas. Tokia interpretacija reiškia, kad subjekto daiktavardis *akys* su posesyvinio genityvu *Onutės* sudaro netęstiną junginį, plg.:

[*Onutės akys*] *žalios*.

Nors fonologinėje sekoje šie du daiktavardžiai yra atstu vienas nuo kito, laikyti juos vieno junginio komponentais leidžia abu juos siejantis posesyvinis (kūno ir jo dalies) santykis. Tokią (50) sakinio interpretaciją pasirinkus, jis laikytinas jungties sakinio *Onutės akys yra žalios* žymėtu variantu, kurio būdvardis turėtų būti ištariamasis su kontrastiniu kirčiu, plg.:

(51) *Onutės (tai) ŽALIOS akys, (o ne mėlynos)*.

Interpretacijai pasirinkus šią konstituentų struktūrą, posesyvinė konstrukcija *Onutės akys*, kaip ir nežymėtu atveju, yra sakinio subjektas, o (*yra*) *žalios* – predikatas. Taip pat pastebėtina, kad sakinio remą tuomet tesudaro būdvardis *žalios*, o daiktavardis *akys*, nepaisant jo postverbinės (t. y. tipiškai reminės) pozicijos, priskirtinas sakinio temai. Tokios netęstinės teminės grupės „sudarymą“ ypač palengvina jos komponentus siejantis vadinamosios neatskiriamosios nuosavybės ryšys.

5.1. Sakinio (50) žymėtumas, interpretuojant jį kaip jungties konstrukciją, verčia priimtinesne laikyti kitą jo konstituentų struktūrą, būtent *Onutės* [*žalios akys*]. Mat tenka pritarti Holvoeto pastebėjimui, kad šio sakinio žodžių tvarka „atrodo visai neutrali ir nežymėta: ji nėra susijusi su žymėta intonacija arba kontrastiniu kirčiu“ (*ibid.*, 154). Reikia sutikti ir su kitais straipsnio autoriaus pateikiamais argumentais, paremiančiais tokį sakinio skaidos pasirinkimą: pirma, suskliausti žodžiai eina greta; antra, kai veiksmažodis *būti* nėra praleidžiamas, jis šiuos žodžius aiškiai atskiria nuo sakinio pradžios daiktavardžio, plg.:

(52) *Onutės buvo žalios akys*.

Vis dėlto neturėtume manyti, kad (50) sakinio interpretacijai pasirinkus šią konstituentų struktūrą, posesyvinis ryšys tarp žodžių *Onutės* ir *akys* denotatų nutrūksta: kūną ir jo dalį siejantis ryšys visada suponuojamas, tik šiuokart nustelbiamas kitų conceptualiųjų saitų.

5.2. Tokios konstituentų struktūros sakinio gramatinių funkcijų pasiskirstymas (*žalios akys* – subjektas, *Onutės* – būtinasis modifikatorius) niekuo nesiskiria nuo kalboje gerai paliudyto posesyvinių priklausymo sakinių tipo sintaksinės distribucijos, plg.:

(53) *Ši skarelė yra Onutės*. (= 37)

Kadangi šio sakinių modelio žodžių tvarka, palyginti su nagrinėjamuoju, yra atvirkštinė, tai svarstyta galimybė (50) sakinį interpretuoti kaip žymėtą atitinkamo priklausymo sakinio variantą. Bet tuomet turėtume nesutikti su Holvoeto tvirtinimu, kad sakinyje *Žalios akys yra Onutės* (= 38) kalboje yra neįmanomas. Iš tiesų toksai sakinyje ypatingomis aplinkybėmis, pavyzdžiui, žaidžiant dėlionės ar svarstant, kieno iš giminaičių akis paveldėjo vaikas, galėtų skambėti visai įprastai. Tą pripažįsta ir straipsnio autorius, kad ir atsiribodamas nuo tokios interpretacijos (*ibid.*, 155, 10 išnaša). Minėtos aplinkybės aiškiai rodo, kad nagrinėjamo sakinio priklausymo interpretacijos marginalumą lemia kognityvinės priežastys. Prototipiškai posesyvinių priklausymo sakinių posesumas traktuojamas kaip fiziškai atsietas nuo posesoriaus objektas. Neatskiriamosios nuosavybės (prototipiškai kūno ir jo dalių santykio) atveju priklausomybės santykio teigimas atrodytų perteklinis ir nelogiškas. Todėl tik traktuodami akis kaip santykinai savarankišką objektą, galime (50) sakinį laikyti žymėtu atitinkamo posesyvinio priklausymo sakinio variantu. Dėl ribotų tokio traktavimo galimybių mažai tikėtina ir nagrinėjamo sakinio kaip priklausymo santykį reiškiančios predikacijos interpretacija, plg.:

(53) *Ši skarelė yra Onutės.*

(54) *ONUTĖS yra ši skarelė, (o ne Marytės).*

ir

(55) *?Žalios akys yra Onutės.*

(56) *?ONUTĖS yra žalios akys, (o ne Marytės).*

5.3. Kadangi (50) sakinyje tikrinis daiktavardis *Onutės* nėra žymėtas jokia ypatinga intonacija ar kontrastiniu kirčiu, jis dar galėtų būti laikomas jau minėto jungties sakinio iškeltine tema²⁰. Prisiminkime, kad temos iškėlimu į pirmą sakinio poziciją parodoma, dėl kurio sakinio elemento presupozicijoje kyla abejonių (Holvoet 2003: 94–95). Tokią abejonę galėtume suformuluoti atitinkamu klausimu, plg.:

²⁰ Paprasčiausias temos iškėlimo iš jungties konstrukcijos *Onutės akys (yra) žalios* variantas būtų *Onutės tai akys yra žalios*. Segmentinis rodiklis *tai* čia yra būtinas, nes be jo temos (*Onutės*) iškėlimo nesuvoktume, mat ir nežymėtame sakinyje šis tikrinis daiktavardis užima pirmą poziciją. Kadangi temos iškėlimas tokiame sakinyje praktiškai reiškia posesoriaus iškėlimą iš posesyvines konstrukcijos, tai to paties efekto pasiekama ir posesumą nukeliant į sakinio galą.

(57) *Ar atsimeni, kaip atrodo Onutė? Jos (= Onutės) (tai) žalios akys, rusvi plaukai, dailios rankos ir t. t.*

Regis, toks temos iškėlimas nesuardo jungties sakinio sintaksinės struktūros dėl to, kad jo posesyvinė konstrukcija *Onutės akys*, nepaisant jos komponentus skiriančio fonologinio atstumo, išlieka lengvai suvokiama dėl jau minėto jų denotatus siejančio neatskiriamosios nuosavybės ryšio. Dėl šios priežasties netęstinis junginys *Onutės <...> akys* nesunkiai yra interpretuojamas kaip sakinio subjektas. Tačiau atrodo, kad dėl aktualiosios skaidos motyvų posesorius gali būti iškeliamas ir iš kitos rūšies posesyvinių konstrukcijų, plg.:

(58) *O tėvų kokios žemės buvo? Tėvų (tai) buvo derlingos žemės.*

5.4. Jeigu yra teisinga anksčiau mūsų padaryta išvada, kad žymėta aktualioji skaida negali pakeisti semantinio sakinio tipo, tai ir tokius kaip (57) ir (58) sakinius su iškeltine tema turėtume tebelaikyti jungties konstrukcijomis. Norėdami (50) sakinį traktuoti kitaip, turėtume pateikti rimtų semantinių argumentų, liudijančių jo struktūrinį atitrūkimą nuo kilmės sakinio. Diachroniniu požiūriu tai reikštų, kad yra pagrindo kalbėti apie (50) sakinio reanalizę. Pastaroji pirmiausia reikštų, kad šio sakinio subjektu jau nebegalime laikyti netęstinio junginio *Onutės <...> akys*. Semantiniu požiūriu tai reikštų, kad šio junginio komponentus siejantis posesyvinis ryšys naujosios predikacijos nustumiamas į antrąjį planą. Šią naują predikaciją galėtume apibrėžti remdamiesi Holvoeto teisingu pastebėjimu, kad tokių sakinių paskirtis – „apibūdinti asmenį pagal tam tikrą būdingą atributą“ (Holvoet 2005: 155). Šis pastebėjimas fiksuodamas tokios paskirties sakinių įprastumą kalboje kartu leidžia kalbėti apie santykinę funkcinę jų autonomiją ir klasifikuoti juos kaip atskirą semantinį tipą. Dabar turėtume pažiūrėti, kiek šiuos funkcinius motyvus paremia ir galima nauja sintaksinė šių sakinių skaida. Akivaizdu, kad (50) sakinį klasifikuojant kaip atskirą tipą, jo tikrinis daiktavardis *Onutės* netenka iškeltinės temos statuso, nors sakinio tema jis nebeišlieka. Pagrindinė sakinio predikacija yra reiškiamą sakinio remą sudarančiu junginiu *(yra) žalios akys* (jeigu sakinio remą tesudarytų akių savybė („žalios“), kaip teigia Holvoetas (*ibid.*, 158), tuomet (50) sakinį turėtume laikyti jungties konstrukcija su iškelta tema). Kitaip tariant, sakinio temai priskiriamas ją charakterizuojantis

atributas yra ‚žalios akys‘. Ieškodami tikslesnio tokios paskirties sakinių reiškiamos predikacijos apibūdinimo galėtume ją vadinti BŪDINGOJO ATRIBUTO PRISKYRIMU ASMENIUI. Tokios predikacijos veiksmažodinis komponentas *būti* tuomet atitinkamai turėtų ‚atribucijos‘, arba ‚priskyrimo‘ reikšmę. Šis iš konstrukcijos išvedamas veiksmažodžio *būti* reikšmės pavadinimas niekuo nesiskiria nuo jo ‚egzistencijos‘ ar ‚lokacijos‘ reikšmių pavadinimų atitinkamose konstrukcijose. Pačią kalbamo sakinių tipo konstrukciją galėtume formaliai pavaizduoti kaip:

[N_{GEN}[V_{BŪTI}[ADJ N]_{NOM}]]

Tad nagrinėjamo (50) sakinio reiškiamos predikacijos adekvati sintaksinė interpretacija būtų ši: tema *Onutės* yra sakinio subjektas, o (*yra*) *žalios akys* – sudėtinis sakinio predikatas, kurį sudaro priskyrimo reikšmės veiksmažodis *būti* ir vadinamojo predikatinio nominatyvo grupė *žalios akys*, susidedanti iš pagrindinio nario – daiktavardžio ir jo būdvardinio modifikatoriaus. Derėtų pabrėžti, kad jeigu sintaksiškai interpretuodami tokio tipo sakinius nuosekliai remiamės vartosenoje paliudyta funkcinę jų paskirtimi, tai daiktavardžio genityvą neišvengiamai turime laikyti jų subjektu, nepaisant to, kad formalus kriterijaus (ne nominatyvo linksnis) jis netenkina. Švelnindami šį formalų neadekvatumą, genityvą galėtume pamėginti interpretuoti kaip partityvą, plg.:

(59) *Vyšnių užderėjo ir šimet.*

(60) *Parodos lankytojų buvo gausu ir švenčių dienomis.*

Tačiau tenka pripažinti, kad subjekto pozicijoje esančių ne masės daiktavardžių genityvo partityvinė reikšmė yra sunkiai suvokiama, tam reikalingas atitinkamas papildymas, plg.:

(61) *Didžioji dalis laivo korpuso paniro po vandeniu.*

(62) *Išskirtinis Onutės bruožas yra (jos) žalios akys.*

Įdomu pastebėti, kad su (62) sakiniu gretindami nagrinėjamą (50) sakinį, pastarąjį galėtume priskirti ekvatyvinių sakinių tipui, t. y. tokių sakinių, kuriuose teigiamas dviejų daiktavardinių frazių referentų tapatumas. Bet tuomet ir sakinio veiksmažodžiui *būti* turėtume priskirti ‚tapatumo‘ reikšmę, o remdamiesi Holvoetu ir Čižik-Prokaševa (2005: 79) daiktavardinę frazę *žalios akys* tuomet turėtume laikyti tokio tapatumo predikato ar-

gumentu²¹. Beje, prisimintina, kad ‚tapatumo‘ reikšmę šie autoriai siūlo priskirti ir jungties konstrukcijos veiksmažodžiui (*ibid.*, 80).

5.4.1. Šie formalūs analizės sunkumai verčia nagrinėjamo sakinio sintaksinių funkcijų kodavimą laikyti neadekvačiu jo perteikiamai reikšmei. Šiuo atžvilgiu adekvati būtų tokio sakinio sintaksinė struktūra:

(63) *Onutė yra žalių akių (mergina).*

Nesunku pastebėti, kad tokio tipo sakinių paskirtis – subjekto daiktavardžio referentą priskirti tam tikrai platesnei referentų klasei, todėl literatūroje jie dar vadinami askriptyviniais sakiniais. Jų sintaksę Holvoetas ir Čižik-Prokaševa siūlo interpretuoti panašiai kaip ir ekvatyvinių sakinių (*ibid.*, 80). Taigi (63) sakinio veiksmažodžiui *būti* turėtų priskirti ‚tapatumo‘ reikšmę, o postverbine grupę *žalių akių (mergina)* laikyti šio tapatumo predikato valdiniu, nepaisant to, kad faktiškai ja reškiama pagrindinė sakinio predikacija (šios grupės predikatumas yra ypač akivaizdus, kai pagrindinis jos narys (*mergina* ar kt.) lieka tik numanomas).

5.4.2. Jeigu tebesilaikome nuomonės, kad tokių kaip (50) sakinių paskirtis charakterizuoti asmenį pagal jam būdingą atributą, tai (63) sakinyje apytikriai ir perteikia (50) sakinio reikšmę. Kadangi (63) sakinio subjektui *Onutė* formaliai nieko prikišti negalime (jis prototipiškai žymimas nominatyvu), tai pagrįstai galėtume manyti, kad tokio tipo sakinių atsiradimą motyvuoja gramatinių funkcijų kodavimo neadekvatumas nagrinėjamo tipo sakiniuose: (50) sakinyje prototipiškai temos statusą turintis subjekto daiktavardis yra žymėtas neprototipiniu subjektui linksniu – genityvu; (63) sakinyje padėtis „išlyginama“ – subjekto daiktavardis čia yra įgijęs jam būdingą nominatyvo linksnį.

5.5. Atskirai turėtų apsvarstyti galimybę reminėje (50) sakinio pozicijoje esančią neapibrėžtą daiktavardinę frazę *žalios akys* laikyti sakinio subjektu. Jeigu ši frazė interpretuojama apibrėžtai, tai ji turi temos statusą ir vienareikšmiškai yra suvokiama kaip sakinio subjektas. Tiesa, tuomet turime žymėtą posesyvinio priklausymo sakinio variantą – tokios interpretacijos galimybę specifiškesnėmis aplinkybėmis jau aptarėme. Tačiau anksčiau aptarti egzistenciniai sakiniai (*Stalčiuje yra sąsiuvinis*) ir tipologiškai jiems

²¹ Apie galimybę tokią daiktavardinę frazę interpretuoti kaip predikatinį nominatyvą (predikatyvą) žr. Langacker (1991: 67–68).

artimi posesyviniai sakiniai (*Vaikui yra sloga*) rodo, kad ir postverbinėje pozicijoje reminį statusą išlaikiusi (tad prototipiškai neapibrėžta) daiktavardinė frazė tampa sakinio subjektu. Kokios yra galimybės nagrinėjamą (50) sakinį suvokti kaip egzistencinį ar posesyvinį? Ar tokiame suvokime pakanka tik aktualiosios skaidos panašumo?

5.5.1. Kad (50) sakinį suvoktume kaip egzistencijos propoziciją, deskripcijos *žalios akys* referentas turėtų būti suprantamas „substancialiai“. Kitaip tariant, asmenį apibūdinantiems atributams – „žalios akys“, „rusvi plaukai“, „dailios rankos“ ir pan. – turėtų būti pripažįstamas bent jau santykinai savarankiškos egzistencijos statusas, kurį galima patvirtinti arba paneigti. Tokį statusą turi deskripcijos *žalios akys* referentas šiame sakinyje:

(64) *Tarp žmonių žalios akys – jokia retenybė.*

Tokio atributo egzistenciją neigiančiuose sakiniuose jį įvardijanti daiktavardinė frazė dėsningai įgyja genityvo linksnį, plg.:

(65) *Tarp Ganos gyventojų žalių akių nepasitaiko (nėra).*

(64) ir (65) pavyzdžiai aiškiai rodo, kad kurio nors objekto egzistencijos teigimas yra sunkiai įsivaizduojamas be jo lokacijos. Lokatyvo reikšmę priskirti genityvui *Onutės* (50) sakinyje būtų sunku. Galbūt dėl to šio sakinio egzistencinė interpretacija vargu ar yra įmanoma. Tą dar aiškiau parodo faktas, į kurį atkreipia dėmesį ir Holvoetas (2005: 156), kad atitinkamame sakinyje su neigiamu predikatu daiktavardinė frazė *žalios akys* neįgyja genityvo linksnio, plg.:

(66) *Onutės nebuvo žalios akys.*

(67) **Onutės nebuvo žalių akių.*

5.5.2. Atmetus egzistencinę (50) sakinio interpretaciją ir atsiribojus nuo priklausymo reikšmės, lieka dar viena galimybė, nekeičiant konstituentų struktūros, postverbinę daiktavardinę frazę *žalios akys* laikyti subjektu – ši sakinį interpretuoti kaip posesyvinę turėjimo konstrukciją. Atitinkamas daiktavardinis junginys, kuriame posesyvinis santykis reiškiamas tarp asmens ir jam būdingo atributo (ne kūno dalies!), yra lengvai įsivaizduojamas, plg.:

(68) *Andrių sužavėjo ONUTĖS ŽALIOS AKYS.*

Interpretuojamas kaip posesyvinė turėjimo konstrukcija (50) sakinyš tuomet primintų panašią konstrukciją su datyvu, kuri lietuvių kalboje tėra reliktinė (Holvoet 2005: 150), plg.:

(69) *Vaikui (yra) sloga.* (= 23)

(70) *?Onutei (yra) žalios akys.*

Mihi est tipo konstrukcija turėjimo santykiui reikšti lietuvių kalboje tebevartojama tais atvejais, kai posesorius gali būti suvokiamas ir kaip tam tikros būsenos patyrėjas – eksperiençeris. Iš principo ir (70) sakinyš yra įmanomas, tačiau jis skamba archajiškai, nors panaši konstrukcija – *Bijūnėliui žali lapai* (Šukys 1998: 162) – yra paliudyta tarmėse. Šį sakinį savo straipsnyje cituodamas Holvoetas (*ibid.*, 159) spėja, kad datyvas šioje konstrukcijoje turėtų būti senesnis už genityvą. Bet jeigu yra teisingas anksčiau iškeltas teiginys, kad *mihi est* tipo posesyvinei konstrukcijai pradžia davė egzistencinis sakinyš, tai bent jau kilmės atžvilgiu nekorektiška būtų ją gretinti su konstrukcija, kurioje posesorius reiškiamas daiktavardžio genityvu²². Mat pastarosios konstrukcijos kilmė sietina su temos iškėlimu, o pasak Holvoeto (*ibid.*, 159), ir posesoriaus iškėlimu iš atitinkamo daiktavardinio junginio (į sakinio argumentų lygmenį). Dėl tokios kilmės kalbamai konstrukcijai netinka taikyti ir su egzistencijos predikacija siejamą neiginio genityvo testą.

5.5.3. Sakiniu (50) reiškiamą predikaciją interpretuoti kaip turėjimo santykį tarp asmens ir jam būdingo atributo padeda tam tikri specifiniai

²² Iš principo tokių „posesyviškai“ perinterpretuotų kalbamo tipo sakinių daiktavardžio genityvas galėtų būti keičiamas datyvu ypač tais atvejais, kai toks genityvu žymėtas posesyvinio santykio subjektas (posesorius) suvokiamas dar ir kaip šio santykio beneficentas. Galėtume net teigti, kad šie posesyvinę reikšmę įgiję sakiniai atspindi tarpinį vadinamojo posesoriaus iškėlimo į sakinio argumentų lygmenį etapą. Nesunku pastebėti, kad tokių sakinių posesoriaus genityvą pakeitus beneficento datyvu, jie faktiškai sutaptų su *mihi est* tipo posesyvine konstrukcija. Galima spėti, kad dabar toks keitimas yra sunkiau įsivaizduojamas (o griežčiau tariant – blokuojamas) tik todėl, kad posesyvinė turėjimo konstrukcija su datyvu dabartinėje lietuvių kalboje yra beveik išstumta naujesnės *habeo* tipo konstrukcijos. Tačiau tikėtina, kad praeityje dalis „posesyviškai“ perinterpretuotų aptariamo tipo sakinių, dėl semantinių priežasčių datyvui juose pakeitus genityvą, sutapo su posesyviniais *mihi est* tipo sakiniiais, atsiradusiais iš egzistencinių sakinių. Šiai hipotezei patvirtinti reikėtų papildomų diachroninių tyrimų.

kontekstai, kuriuose tie asmens atributai tampa „paklausūs“, disponavimas jais gali būti vienaip ar kitaip naudingas tam asmeniui, plg.:

(71) *Onutės (yra) dailios kojos ir liaunas liemuo – galėtų dalyvauti gražuolių konkurse.*

Panašiomis aplinkybėmis vartojamą (71) sakinį drąsiai galėtume keisti posesyvine konstrukcija su turėjimo predikatu, plg.:

(72) *Onutė turi dailias kojas ir liauną liemenį – galėtų dalyvauti gražuolių konkurse.*

5.6. Visa tai apibendrinami galime tvirtinti, kad įvairioms galimoms (50) sakinio interpretacijoms pamatą suteikia dviejų sakinių tipų modeliai: jungties konstrukcija ir (tipologiškai lokatyviniams sakiniams artima) posesyvinė priklausymo konstrukcija. Abiem atvejais nagrinėtasis sakinyss aktualiosios skaidos atžvilgiu laikytinas žymėtu. (50) sakinį suvokti kaip atvirkštinės žodžių tvarkos posesyvinio priklausymo sakinio *Žalios akys yra Onutės* žymėtą variantą galime tik ypatingomis aplinkybėmis, kurios leidžia priklausymo objektą (akis) laikyti santykinai savarankišku. Kai pamatu (50) sakinio interpretacijai imame jungties konstrukciją *Onutės akys yra žalios*, tai pastarosios atžvilgiu jis gali turėti dvejopą žymėtumą. Kadangi aptarto straipsnio autoriaus buvo pabrėžiamas (50) sakinio neutralumas intonacijos ir kontrastinio kirčio atžvilgiu, tai priimtinausia jį laikyti jungties konstrukcija su iškeltine tema. Tačiau faktas, kad tokių kaip (50) sakinių žodžių tvarka taip pat atrodo neutrali, verčia pernelyg nesureikšminti jų kilmės struktūros ir ieškoti kitos nei temos iškėlimas motyvacijos tai tvarkai pagrįsti.

5.6.1. Jeigu (50) sakinio žodžių tvarką laikome nežymėta, tai ją galėtų pagrįsti tik tokia jo konstituentų struktūra, kurioje pradžios daiktavardžio genityvas (*Onutės*) nebelaikomas posesyvinio daiktavardinio junginio dalimi. Galimų interpretacijų analizė parodė, kad tokios sakinio skaidos tikimybė yra sietina su galimybe jį konceptualizuoti, viena vertus, kaip ekvatyvinę arba askriptyvinę konstrukciją, kita vertus, kaip posesyvinę turėjimo konstrukciją. Alternatyvios nagrinėto sakinio konceptualizavimo kryptys suponuoja ir alternatyvų gramatinių funkcijų pasiskirstymą jame.

5.6.2. Jeigu teisingai pabrėžiama, kad pagrindinė tokių kaip (50) sakinų paskirtis yra apibūdinti asmenį pagal jam būdingą atributą, tai ekvatyvinę ar askriptyvinę jų interpretaciją reikėtų laikyti labiau priimtina. Kalboje paliudytos funkcinės tokios interpretacijos apybraižos faktiškai ir leidžia kalbėti apie atskirą semantinį sakinių tipą. Bet, esant palankiam kontekstui, neatmestina ir tokių sakinių posesyvinės interpretacijos galimybė. Tačiau sunku nepastebėti ir formalaus nagrinėto sakinio neadekvatumo abiem minėtoms interpretacijoms. Pirmuoju atveju daiktavardžio genityvą (*Onutės*) tenka laikyti sakinio subjektu, antruoju atveju jį tenka laikyti turėjimo predikato argumentu. Tiek subjektą, tiek ir turėjimo konstrukcijos posesorių koduoti genityvu lietuvių kalbos aktyviniam sakiniui nėra būdinga.

5.6.3. Beveik visas minėtas (50) sakinio interpretavimo galimybes savo straipsnyje aptaria ir Holvoetas, tačiau ieškodamas vienintelės teisingos jo interpretacijos jis padaro metodologiniu požiūriu neteisingą išvadą, esą sintaksinė tokio tipo sakinių struktūra yra dviprasmiška. Regis, teisingiau būtų manyti, kad pasirinkus vieną ar kitą šių sakinių konceptualizavimo kryptį, tampa vienprasmiška ir jų sintaksinė struktūra. Be to, jeigu apskritai yra pamato kalbėti apie atskirą aptartų sakinių tipą, tai hibridiniu jį galima būtų vadinti ne todėl, kad „visą konstrukciją būtų galima apibūdinti kaip tarpinę tarp turėjimo ir priklausymo konstrukcijų“ (*ibid.*, 158) o dėl to, kad paveldėta šių sakinių forma neatitinka naujų jų konceptualizavimo tendencijų.

LITERATŪRA

- BOGUSŁAWSKI, A. 1977: *Problems of the Thematic-Rhematic Structure of Sentences*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- DOWNING, P., NOONAN, M., eds., 1995: *Word Order in Discourse*. Amsterdam: John Benjamins.
- GIVÓN, T. 1984: *Syntax: A Functional-Typological Introduction*. Vol. 1. Amsterdam: John Benjamins.
- GOLDBERG, A. E., ed., 1996: *Conceptual Structure, Discourse and Language*. Stanford, CA: Center for the Study of Language and Information.

- FORREST, L.B. 1996: Discourse Goals and Attentional Process in Sentence Production: The Dynamic Construal of Events. In: GOLDBERG, ed., 1996, 149–161.
- HOLVOET, A. 2003: Aktualiosios skaidos problemos. In: HOLVOET & JUDŽENTIS, red., 2003, 79–98.
- HOLVOET, A. 2005: Intransityvinių sakinių tipai: egzistenciniai, lokatyviniai ir posesyviniai sakiniai. In: HOLVOET & MIKULSKAS, red., 2005, 139–160.
- HOLVOET, A., ČIŽIK-PROKAŠEVA, V. 2005: Papildiniai ir aplinkybės. In: HOLVOET & MIKULSKAS, red., 2005, 65–92.
- HOLVOET, A., JUDŽENTIS, A., red., 2003: *Sintaksinių ryšių tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. (Lietuvių kalbos gramatikos darbai, 1.)
- HOLVOET, A., MIKULSKAS, R., red., 2005: *Gramatinių funkcijų tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. (Lietuvių kalbos gramatikos darbai, 3.)
- HOLVOET, A., MIKULSKAS, R., red., 2006: *Daiktavardinio junginio tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. (Lietuvių kalbos gramatikos darbai, 4.)
- HOLVOET, A., TAMULIONIENE, A. 2006: Apibrėžtumo kategorija. In: HOLVOET & MIKULSKAS, red., 2006, 11–32.
- HUDSON, R. A. 1984: *Word Grammar*. Oxford: Basil Blackwell.
- JACKENDOFF, R. 1977: *X-Bar Syntax: A Study of Phrase Structure*. Cambridge, MA / London: MIT Press.
- LAKOFF, G. 1969: On Derivational Constraints. *Papers from the Fifth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society, 117–139.
- LAKOFF, G. 1970: Repartee, or a reply to “Negation, conjunction and quantifiers”. *Foundations of Language* 6, 389–422.
- LAKOFF, G. 1987: *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago / London: University of Chicago Press.
- LANGACKER, R. W. 1991: *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 2, *Descriptive Application*. Stanford, CA: Stanford University Press.

- LANGACKER, R. W. 2000: *Grammar and Conceptualization*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- LANGACKER, R. W. 2001: Topic, Subject, and Possessor. In: SIMONSEN & ENDRESEN, eds., 2001, 11–48.
- LANGACKER, R. W. 2002: *Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- LI, CH. N., ed., 1976: *Subject and Topic*. New York: Academic Press.
- LI, CH. N., THOMSON, S. A. 1976: Subject and Topic: A New Typology of Language. In: LI, ed., 1976, 457–489.
- LYONS, CHR. 1999: *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KEENAN, E. L., COMRIE, B. 1977: Noun phrase accessibility and Universal Grammar. *Linguistic Inquiry* 8 (1), 63–99.
- MIKULSKAS, R. 2006: Apibrėžiamųjų būdvardžių aprašo perspektyva. In: HOLVOET & MIKULSKAS, red., 2006, 33–65.
- NUYTS, J., PEDERSON, E., eds., 1997: *Language and Conceptualization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SIMONSEN, H. G., ENDRESEN, R. TH., eds., 2001: *A Cognitive Approach to the Verb: Morphological and Constructional Perspectives*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- ŠUKYS, J. 1998: *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartosena ir norma*. Kaunas: Šviesa.
- TAYLOR, J. R. 2002: *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- TOMLIN, R. S. 1995: Focal Attention, Voice, and Word Order. In: DOWNING & NOONAN, eds., 1995, 517–554.
- TOMLIN, R. S. 1997: Mapping Conceptual Representations into Linguistic Representations: The Role of Attention in Grammar. In: NUYTS & PEDERSON, eds., 1997, 162–189.

- VAN HOEK, K. 1995: Conceptual Reference Points: A Cognitive Grammar Account of Pronominal Anaphora Constraints. *Language* 7 (2), 310–340.
- VAN HOEK, K. 1997: *Anaphora and Conceptual Structure*. Chicago: University of Chicago Press.

Rolandas Mikulskas

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio 5, 10308 Vilnius, Lietuva

mikulskai@takas.lt